
ОСНОВИ СПОЖИВЧИХ ЗНАНЬ

Програма для учнів 1–12 класів ЗНЗ

ГІЛЬБЕРГ Т.В., ДОВГАНЬ А.І., КАПРУЛІНА С.Л. ТА ІН.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Уведення споживчих знань в освітній процес — певною мірою данина вимогам, що визначаються сьгоднішніми умовами життя.

Сучасній людині, безумовно, необхідно мати уявлення про основи споживання, про права споживачів та користування ними в конкретних ситуаціях.

Актуальність змісту споживчої освіти полягає в необхідності формування в учнів раціонального споживчого мислення, що ґрунтується на законах споживання та природній потребі людини в якісному й безпечному добробуті, природному прагненні до поліпшення якості особистого та суспільного життя.

Постійне системне навчання населення споживчим знанням, починаючи з раннього віку і впродовж усього життя, суттєво впливає на вироблення у людей розумної й адекватної поведінки в процесі споживання товарів і послуг.

Споживча освіта реалізується шляхом формування раціональної економічної поведінки людини, інформування та консультування населення, розвитку раціонального економічного мислення, адаптованого до реального життя. Вона стає важливим компонентом державної політики і є одним із найактуальніших завдань системи освіти України.

Організація системи споживчого виховання і навчання школярів ґрунтується на сучасному законодавстві: Декларації ООН «Керівні принципи для захисту споживачів», Програмі захисту прав споживачів, що розрахована на 2007–2013 роки, Законі України «Про захист прав споживачів», Законі України «Про рекламу», Указі Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» («Національна доктрина розвитку освіти» 17/04/2002), Постанові президії Академії педагогічних наук України Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді, Законі України «Про освіту», Резолюції Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту споживача у школах». На наш погляд, до цього часу споживчій освіті приділялась недостатня увага, а впровадженням споживчих знань у навчальний процес займались в основному вчителі-ентузіасти. Така ситуація викликала

необхідність створення ґрунтовної цілісної наскрізної програми курсу «Основи споживчих знань» та посібника для вчителів, який сприяє запровадженню її в загальноосвітніх навчальних закладах.

Пропонований посібник курсу за вибором «Основи споживчих знань» допоможе вчителям, які оберуть цей курс для викладання, розширити свої споживчі знання, а потім донести їх до учнівської молоді за допомогою різноманітних методичних прийомів та засобів. Добираючи матеріали посібника, ми сподівалися, що він стане знаряддям і путівником для тих, хто вбачає майбутнє України у розвитку громадянського суспільства, необхідною умовою існування якого є сформована споживча культура населення.

Адже школа сьогодні, виступаючи підвалиною розвитку та прогресу суспільства, повинна дати дитині не тільки ґрунтовні знання з базових дисциплін, а й забезпечити індивідуальний розвиток її особистості, підготувати до життя в умовах ринкового середовища та сформувати обізнаного й упевненого в собі споживача.

Споживчі знання сприяють створенню умов для самоствердження та самореалізації особистості протягом життя, стаючи першою сходинкою своєчасного й правильного реагування на виклики часу.

На жаль, український споживач поки що досить суттєво відрізняється від світового – він елементарно не орієнтується у своїх правах і, головне, абсолютно не вміє їх захищати.

Тому наміри України стати членом Європейського Союзу та загальні тенденції інтеграції української освіти до європейського та світового освітнього простору поставили питання про споживчу освіту на одне із чільних місць у державній політиці. Варто також відзначити, що у розвинених країнах державна споживча політика є одним із показників рівня задоволеності населення політикою влади, яка отримала назву споживча політика.

Ми визначаємо поняття споживчої політики, як дії державних органів влади, що спрямовані на створення умов для якісного і безпечного споживання, підкріпленого законодавчими актами. Хоча, безумовно, якою б досконалою не була така політика, вона не буде ефективною, якщо люди не знатимуть про неї, кожного дня постаючи перед вибором.

Ознайомлення зі споживчим законодавством з раннього шкільного віку, підвищення рівня споживчих знань сприяє можливостям доступу юних споживачів до корисної для них інформації, розповсюдженню цієї інформації серед батьків і друзів, підвищенню рівня захисту споживчого ринку України.

Навчати молодь споживчим знанням ми пропонуємо в різних аспектах:

- шляхом уведення спеціального курсу «Споживчі знання» (за рахунок варіативної складової навчального плану);
- шляхом інтеграції споживчих знань у зміст інших навчальних предметів;
- шляхом упровадження споживчої освіти у зміст позакласної та позашкільної роботи, для проведення виховних заходів.

Спираючись на загальноєвропейський та світовий досвід формування змісту освіти, а саме на компетентнісну спрямованість усіх елементів споживчої освіти, вважаємо за необхідне впровадження, починаючи з початкових класів і до закінчення загальноосвітньої школи, обов'язкової споживчої освіти, здійснення споживчого виховання.

Метою наскрізної споживчої освіти є прищеплення з дитинства споживчої культури і, у міру дорослішання, — навчання школярів навичок розумної споживчої поведінки, накопичення ними знань про споживання і захист своїх споживчих прав, розуміння ними принципів раціональної споживчої поведінки і чесного ведення бізнесу. Споживча складова має проходити наскрізно через усю систему освіти від дошкільної до післядипломної. Безумовно, найоптимальнішим було б викладання наскрізного курсу за вибором «Основи споживчих знань» із 1-го по 12-й клас, але у випадку, що унеможлиблює такий вибір, пропонуємо різні підходи до викладання. Оскільки кожен навчальний заклад має різні можливості щодо використання варіативної складової навчального плану, автори заклали у зміст програми й у зміст навчального посібника можливості для викладання курсу за різними варіантами.

Мета курсу «Основи споживчих знань» — ознайомлення школярів із загальними закономірностями економічної та правової організації суспільства, аналізом проблем раціонального вибору на рівні окремого споживача і держави, основами споживчої поведінки, формування певного способу мислення, виховання грамотної споживчої поведінки та правової культури.

Завданнями курсу є:

- формування вміння знаходити й аналізувати інформацію для споживачів;
- навчити учнів пояснювати основні економічні та юридичні поняття, які мають відношення до споживчої поведінки;
- уміти приймати свідомі рішення під час вибору й придбання товарів та послуг з урахуванням власної системи цінностей, оцінки корисності товарів, кількості та якості альтернативних варіантів вибору, екологічних характеристик товару, особистого бюджетного обмеження;

- дати учням загальне уявлення про існуючі грошові інструменти, основні правила їх використання;
- навчити планувати свій бюджет і бюджет сім'ї, формувати уявлення про доходні та витратні статті сімейного бюджету;
- сформувати вміння узгоджувати свої дії з інтересами громади;
- формувати грамотну поведінку в різних ринкових ситуаціях;
- ознайомлення з правами і обов'язками споживачів та з існуючою в Україні системою захисту прав споживачів;
- сформувати навички збереження здоров'я під час споживання продуктів та послуг;
- сформувати загальні уявлення про роль людини в економічній і соціальній системах, а також по-можливості впливати на господарські суб'єкти і державні органи з метою повернути їх «обличчям до споживачів»;
- формувати екологічну, етичну культуру й грамотність споживачів.

Отже, і програма, і посібник з курсу «Основи споживчих знань» укладені так, що навчальний заклад може запровадити:

- наскрізний курс за вибором із 1-го по 12-й клас;
- курс, який викладається блоками, наприклад, у 5-6 класах «Етика споживання» чи у 7-8 класах «Споживання і здоров'я»;
- курс, що викладається лише в одному класі, наприклад, тільки у 3-му («Споживання у родині») або тільки у 9-му («Права споживачів»).

Пропонований курс має широкі можливості для здійснення міжпредметних зв'язків з екологією, біологією, економікою, хімією, географією, правом, історією, соціологією, етикою, діловим українським мовленням.

У початковій школі дитина усвідомлює себе споживачем, починає розуміти, які товари й для чого купує, може пояснити їх призначення, поступово усвідомлюючи власне споживче «Я». Закінчивши початкову школу, учень долучається до розуміння споживання родини, може аргументовано пояснити вибір того чи іншого товару.

Тому в початковій школі послідовне викладання курсу протягом чотирьох років (17 годин на рік у кожному класі) забезпечить набуття учнями базових споживчих знань. При неможливості наскрізного викладання з 1-го до 4-го класу, кожен із запропонованих курсів може вивчатися як окремий, за вибором, у будь-якому класі, де учні, відповідно до своїх освітніх потреб та вікових особливостей, отримують необхідну інформацію.

У процесі вивчення курсу «Основи споживчих знань» в основній школі увага акцентується на таких питаннях: у 5-6 класах — на фор-

муванні споживчої культури, етикету, спілкування, посиленні інформованості школярів. Здійснюється підведення бази під вироблення культурної споживчої поведінки учнів у ситуації «покупець-продавець», уміння купувати дешевше та якісніше. Важливу роль у засвоєнні споживчих знань тут відіграватиме їх інтеграція до курсу «Етика».

У середній ланці (5-9 класи) програми націлені на допомогу учням в оволодінні сучасними знаннями в галузях правознавства, здоров'язбереження, формуванні вмінь і навичок етичної споживчої поведінки, захисту прав споживача в різних життєвих ситуаціях відповідно до законодавства України.

В учнів 7-8 класів поглиблюється розуміння своєї ролі споживача від особистого й родинного рівня до споживача на рівні школи й громади. Школярі починають розуміти власну соціальну роль і статус мешканця певного населеного пункту, громадянина держави та можуть аналізувати інформацію про товари й послуги, особливо з точки зору їх впливу на здоров'я і навколишнє середовище. У цих класах рекомендуємо спиратися на знання учнів з курсу «Основи здоров'я».

Продовження споживчої освіти у 9-му класі здійснюється в напрямі формування правової свідомості та вміння шукати й використовувати інформацію, при цьому доцільно орієнтується на знання учнів із предмета «Правознавство». Правова споживча освіта, виступаючи тут складовою громадянської освіти, сприяє не тільки вихованню вільної особистості, яка знає свої права споживача, а й формуванню вмінь захищати та відстоювати власну громадянську позицію.

Програми споживчої освіти в старшій школі є складовою системою громадянської освіти. Головним завданням програм для 10-12 класів є ознайомити учнів із сучасним законодавством України, що стосується захисту прав споживачів, — відносно молодою галуззю правознавства, яка нині знаходиться в стадії розвитку. Учні мають здобути навички реалізації своїх прав споживачів в повсякденному житті.

Вивчення курсу «Основи споживчих знань» сприяє формуванню у старшоклас-

ників ключових компетентностей особистості. На основі системних знань учні вчаться розуміти споживче законодавство, грамотно захищати свої права, нести відповідальність за вчинки, приймати рішення, які відповідали б не тільки власним інтересам, а й інтересам громади та суспільства.

Курс, що пропонується, укладено та систематизовано як наскрізний, однак його можна вивчати у кожному, окремо взятому класі у такій послідовності:

- 1-й клас — «Абетка юного споживача»;
- 2-й клас — «Перші сходинки споживання»;
- 3-й клас — «Споживання у родині»;
- 4-й клас — «Споживання і громада»;
- 5-й клас — «Споживання в дії»;
- 6-й клас — «Споживча етика»;
- 7-й клас — «Основи раціонального споживання»;
- 8-й клас — «Споживання і здоров'я»;
- 9-й клас — «Права споживачів»;
- 10-й клас — «Основи споживчих знань. Економіка споживання»;
- 11-й клас — «Основи споживчих знань. Споживач і держава»;
- 12-й клас — «Основи споживчих знань».

Переваги такого поділу полягають у можливості навчального закладу обирати будь-який із названих курсів, кожен з яких може виступати або як продовження попереднього, або як окремий курс за вибором у будь-якому класі, де учень, відповідно до своїх потреб та вікових особливостей, отримує необхідну інформацію щодо своїх прав та обов'язків споживача. Окрім того, кожен із названих курсів може виступати як окремий модуль, доповнюючи той чи інший навчальний предмет (наприклад, «Споживча етика» — курс «Етика» у 5-6 класах; «Споживання і здоров'я» — курси «Основи здоров'я» та «Біологія» в усіх класах, де вони вивчаються, «Права споживачів» — курс «Правознавство» тощо).

Програмою передбачено ознайомлення з різноманітними поняттями споживчої тематики. Важливим аспектом навчального курсу є його персоніфікований та прикладний характер, тобто безпосереднє відношення всіх тем і понять до життя й інтересів кожної людини. Це допоможе підвищити самооцінку учня, ствердити її як особистість, дасть знання про те, як діяти у складних, непередбачених життєвих ситуаціях, допоможе соціальній адаптації школярів до життєвих реалій, підготує їх до дорослого життя, сформує активну громадянську позицію.

Змістова частина курсу містить елементи мотивації учнів до співвіднесення набутих споживчих знань зі змістом інших шкільних предметів, із власним життєвим досвідом.

Ефективність викладання курсу споживчих знань передбачає зміну парадигми організації навчального процесу. Зокрема, на зміну традиційної моделі, що базується на пріоритеті простого засвоєння й відтворення знань (інформації), ми пропонуємо модель, яка б забезпечила сформовану компетентність освіченого та гідного споживача. Ми пропонуємо перейти у викладанні від розповідних до діяль-

нісних форм навчання, здійснюючи вибір варіативних модулів і моделей роботи з учнями. Традиційний контроль знань, при якому швидко випробовується пам'ять учня, а не його здатність використовувати набуті знання, вміння і навички, або компетентності у європейському розумінні, мають піти у минуле.

У посібнику подано вичерпну інформацію до кожної із тем програми «Основи споживчих знань», яка допоможе вчителям пояснити учням права споживачів, розповісти про наявні методи компетенцій, коли їх права порушено. Учні повинні вміти легко отримувати інформацію щодо рівня безпеки та якості продукції, порівняння цін, а також свідомого споживання.

Даний курс є актуальним, практично спрямованим і передбачає можливість застосування інтерактивних форм навчання у поєднанні із сучасними освітніми технологіями, а також традиційних форм і методів навчання.

З метою оптимізації навчального процесу автори посібника пропонують різні форми й методи навчання: ділові та рольові ігри, практикуми, уроки захисту тематичних завдань, самостійні роботи, екскурсії, вирішення творчих завдань та проблемних ситуацій. Однією з ефективних форм проведення уроків вважаємо уроки-диспути та уроки-бесіди, із участю запрошених представників відділів із захисту прав споживачів при місцевих органах самоуправління,

територіального антимонопольного комітету, громадських організацій щодо захисту прав споживачів, співробітників Держепіднагляду, Держстандарту та інших.

Для зручності користування текст посібника розділено на 12 блоків, кожен з яких уміщує посібники для вчителя, робочі зошити для учнів, програми та календарно-тематичне планування. Таким чином, посібником зможуть користуватися фахівці з різних предметів у різних класах ЗНЗ — з 1-го по 12-й.

До найефективніших форм та методів навчання споживчим знанням відносимо: рольові ігри; моделювання ситуацій (судові слухання, РК-агенція, вибір товарів та послуг залежно від потреб тощо); віртуальну лабораторію (модель ідеального товару, паспорт ідеальної послуги, портрет ідеального продавця товарів і послуг, портрет ідеального споживача, створення реклами товарів і послуг); споживчий тендер товарів і послуг; практичні та самостійні роботи; проведення соціологічних досліджень; методи проєктів та кейс-метод тощо.

Сподіваємося, що навчально-методичний посібник допоможе вчителям при підготовці до уроків, а й учням в оволодінні знаннями, які необхідні для життя в сучасному світі, та слугуватиме своєрідним

дороговказом для формування в учнів компетенцій раціонального споживання.

Посібник, побудований на основі сучасної економічної теорії та українського законодавства, пропонується вчителю з метою надання учням повної та достовірної інформації про продавців і виробників товарів, про товари і послуги, які вони пропонують. Учителю має донести до свідомості учнів те, що добре знати свої права — це не тільки корисно, а й престижно, модно і сучасно. На нашу думку, позитивним є те, що всі приклади, наведені у посібнику, пов'язані із поведінкою споживачів при купівлі товарів та наданні послуг, базуються на законодавчій основі.

Представлені у посібнику матеріали надають широкі можливості для інтелектуального розвитку особистості, передусім — розвитку культури спілкування, допомагають формувати вміння захищати та відстоювати свої права споживача, пов'язуючи їх із власними інтересами, інтересами родини й суспільства, обґрунтовувати їх, розвивати логічне мислення та моделювати життєві ситуації.

Оскільки зміст навчального курсу «Основи споживчих знань» є комплексом інтегрованих знань, на основі яких формуються певні уявлення, вміння, навички щодо функціонування в політичному, правовому, економічному й культурному полі сучасного європейського співтовариства, то вважаємо за доцільне інтегрувати їх у зміст більшості навчальних предметів, оскільки вони є засобом для усвідомленого вивчення економіки, етики, правознавства, використовуючи, у свою чергу, змістовий апарат перелічених предметів. Пропонована програма курсу є самостійною, водночас вона доповнює курси правознавства, економіки, основ здоров'я, біології, історії та безпеки життєдіяльності. Курс може вивчатися в класах усіх профілів, при цьому запропонований розподіл годин за темами є орієнтовним.

Виходячи з Концепції споживчої освіти та мети навчальної програми, ми можемо вибудувати систему завдань, що стоять перед учителями, які будуть здійснювати викладання курсу «Основи споживчих знань»:

1. Підвищення рівня споживчої компетентності школярів, пов'язаного із основами споживання й господарювання.

2. Формування вміння учнів самостійно набувати, засвоювати та використовувати споживчі знання в конкретних ситуаціях, самостійно й нестандартно мислити, приймати раціональні рішення; формування навичок оформлення ділових паперів, пов'язаних із заходом прав споживачів.

3. Організація цілісної системи споживчого навчання та виховання.

Бажаємо успіхів у реалізації завдань курсу «Основи споживчих знань»!

1. АБЕТКА ЮНОГО СПОЖИВАЧА

Навчально-методичні матеріали для 1 класу

1.1. Програма та календарно-тематичне планування

(17 год на рік)

1.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Вступ Хто такі споживачі. Що таке споживання	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • називає споживачів: членів родини, однокласників, сусідів; • розуміє, хто такі споживачі; • наводить приклади життєвих ситуацій, які ілюструють споживання; • робить висновок про те, що споживачами є всі люди без винятку
3	Тема 1. Потреби споживачів Безмежність потреб. Види потреб: базові, матеріальні та нематеріальні, першочергові та другорядні, індивідуальні, родинні, колективні. Світ бажань і можливостей. <i>Практична робота №1.</i> Дидактична гра «Хочу і можу»	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення, що таке потреби; • розуміє, що потреби безмежні і постійно змінюються; • розпізнає види потреб; • наводить приклади різних видів потреб; • робить висновок, що потреби — це усвідомлена необхідність у будь-чому
5	Тема 2. Товари та їх різноманітність Продовольчі і промислові товари. Продовольчі товари (продукти харчування): їх значення, умови зберігання. Промислові товари (товари особистої гігієни, одяг, взуття, шкільне приладдя); їх значення, умови зберігання.	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення, що таке товар; • називає різні види товарів; • наводить приклади продовольчих і промислових товарів; • дотримується правил безпеки під час користування отруйними, шкідливими, легкозаймистими, колючими та іншими товарами;

5	<p>Практична робота №2. Ситуативна вправа «Мій портфель». Безпека товарів. Правила безпечного користування отруйними, шкідливими, легкозаймистими, колючими й іншими товарами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • робить висновок про те, що існують різні види товарів для задоволення різноманітних потреб
4	<p>Тема 3. Послуги та їх різновиди Побутові, транспортні, медичні послуги, послуги освіти, культури і спорту, пошти, зв'язку. Практична робота №3. Встановлення відмін, ностей між товарами і послугами. Практична робота №4. Ознайомлення з по, слугами, якими користується моя сім'я</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення, що таке послуга; • розпізнає різні види послуг; • наводить приклади послуг, якими доводилося користуватися; • встановлює відмінності між товарами й послугами; • усвідомлює значення термінів «товар» і «послуга»; • робить висновок про значення послуг у житті людини
3	<p>Тема 4. Хто виробляє товари і послуги Загальне ознайомлення з різними професіями. Практична робота №5. Імітаційна вправа «Моя майбутня професія». Екскурсія на підприємство чи в установу (за вибором учителя)</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає професії, пов'язані з виробництвом товарів і наданням послуг; • має уявлення, хто такий виробник, продавець, той, хто надає послуги; • розпізнає представників різних професій за їхніми характерними ознаками; • називає характерні ознаки різних професій; • спостерігає, помічає і співвідносить під час екскурсії почуте і побачене з вивченим матеріалом; • робить висновок про значення різних професій, пов'язаних з виробництвом товарів і наданням послуг
1	Повторення, узагальнення	

1.1.2. Календарно-тематичне планування

№ уроку	Дата проведення уроку	Тема уроку	Примітки
1		Вступ. Хто такі споживачі. Що таке споживання	
2 3 4		Тема 1. Потреби споживачів Безмежність потреб. Види потреб: базові, матеріальні та нематеріальні, першочергові та другорядні, індивідуальні, родинні, колективні. <i>Практична робота №1.</i> Дидактична гра «Хочу і можу»	
5 6 7 8 9		Тема 2. Товари та їх різноманітність Поняття «товар». Продовольчі і промислові товари. Продовольчі товари (продукти харчування): їх значення, умови зберігання. Промислові товари (товари особистої гігієни, одяг, взуття, шкільне приладдя): їх значення, умови зберігання. <i>Практична робота №2.</i> Ситуативна вправа «Мій портфель». Безпека товарів. Правила безпечного користування отруйними, шкідливими, легкозаймистими, колючими й іншими товарами	
10 11 12		Тема 3. Послуги та їх різновиди Поняття «послуга». Побутові, транспортні, медичні послуги, послуги освіти, культури і спорту, пошти, зв'язку. <i>Практична робота №3.</i> «Встановлення відмінностей між товарами й послугами». <i>Практична робота №4.</i> Ознайомлення з послугами, якими користується моя сім'я	

13		Тема 4. Хто виробляє товари і послуги	
14		Загальне ознайомлення з різними професіями. Професії, пов'язані з виробництвом товарів і наданням послуг.	
15		<i>Практична робота №5.</i> Імітаційна вправа «Моя майбутня професія».	
16		Екскурсія на підприємство чи в установу (за вибором учителя)	
17		Повторення, узагальнення	

2. ПЕРШІ СХОДИНКИ СПОЖИВАННЯ

Навчально-методичні матеріали для 2 класу

2.1. Програма та календарно-тематичне планування

(17 год на рік)

2.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Вступ Споживач і споживання. Ознайомлення зі складовими ланцюжка споживання: отримання інформації, вибір, купівля, користування товаром чи послугою	Учень: • називає , хто такий споживач; • має уявлення про ланцюжок споживання; • розпізнає складові процесу споживання; • наводить приклади придбаних товарів і послуг; • робить висновок стосовно того, що споживачами є всі люди без винятку
4	Тема 1. Інформація для споживачів Інформація, потрібна для споживачів. Реклама. Її суть і призначення. Роль етикетки та її зміст. Практична робота №1. Конкурс рекламного плаката на будь-який товар чи послугу (на вибір учнів). Практична робота №2. Про що розкаже етикетка й упаковка	Учень: • має уявлення про інформацію для споживачів, рекламу й етикетки; • розуміє зміст інформації з реклами, етикеток; • уміє отримати потрібну споживчу інформацію з етикетки; • наводить приклади різних способів подання інформації для споживачів;

		<ul style="list-style-type: none"> • робить висновок та обґрунтовує власне судження щодо призначення і дієвості реклами
2	<p>Тема 2. Вибір товарів і послуг Мотивація та чинники, які впливають на споживчий вибір (власні уподобання та смаки споживачів, асортимент товарів і послуг, доступна інформація, якість, мода, ціна тощо)</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що таке асортимент товарів; • називає основні чинники, які впливають на споживчий вибір; • наводить приклади впливу основних чинників на споживчий вибір; • оцінює асортимент наявних товарів і послуг; • робить висновок щодо важливості усвідомленого споживчого вибору потрібних товарів і послуг
2	<p>Тема 3. Якість товарів і послуг Якість як відповідність призначення товарів і послуг. Ознаки неякісних товарів (порушення цілісності упаковки, терміну зберігання тощо). Термін придатності товару. <i>Практична робота №3.</i> Розповідь упаковки</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про якість товарів і послуг, термін придатності товару; • розпізнає за зовнішніми ознаками неякісні товари; • наводить приклади життєвих ситуацій, коли якість товару була порушена; • усвідомлює значення неякісних товарів і послуг для здоров'я та життя; • уміє визначати термін придатності товару; • користується інформацією про строки придатності товарів, застережливою інформацією; • робить висновок про необхідність визначення основних ознак неякісних товарів

2.1.2. Календарно-тематичне планування

№ уроку	Дата проведення уроку	Тема уроку	Примітки
1		Вступ Споживач і споживання. Ознайомлення зі складовими ланцюжка споживання: отримання інформації, вибір, купівля, користування товаром чи послугою	
2-5		Тема 1. Інформація для споживачів Реклама. Її суть та призначення. Інформація, потрібна для споживачів. <i>Практична робота №1.</i> Конкурс рекламного плаката на будь-який товар чи послугу (на вибір учнів). Етикетка. Роль етикетки та її зміст. <i>Практична робота №2.</i> Про що розкаже етикетка, упаковка	
6,7		Тема 2. Вибір товарів і послуг Асортимент. Споживчий вибір. Мотивація та чинники, які впливають на споживчий вибір (власні уподобання та смаки споживачів, асортимент товарів і послуг, доступна інформація, якість, мода, ціна тощо)	
8,9		Тема 3. Якість товарів і послуг Якість товарів і послуг. Якість як відповідність призначення товарів і послуг. Ознаки неякісних товарів (порушення цілісності упаковки, терміну зберігання тощо). Термін придатності товару. <i>Практична робота №3.</i> Розповідь упаковки	

10-13		<p>Тема 4. Гроші Види грошей. Гроші як засіб здійснення покупки товарів і послуг. Історія виникнення грошей. Ціна. Вартість. Поняття «ціна», основні чинники, які впливають на її формування. Як правильно розрахуватися за покупку. Чек. Чек як документ, що засвідчує покупку і захищає споживачів. <i>Практична робота №4.</i> Імітаційна вправа «Про що інформує чек»</p>	
14-16		<p>Тема 5. Заклади й установи, що реалізують товари і надають послуги Заклади й установи, що реалізують товари. <i>Практична робота №5.</i> Рольова гра «Ми купуємо в магазині, маркеті, кіоску, на ринку». Заклади й установи, що надають послуги (школи, поліклініки, перукарні, музеї, транспорт, пошта, спортивні клуби тощо). Основи споживчої поведінки при отриманні інформації та здійсненні покупки. «Куточок споживача». <i>Практична робота №6.</i> Уроки чемності. Правила культурної поведінки у закладах та установах, що реалізують товари і надають послуги. Етичні звички</p>	
17		Повторення, узагальнення	

3. СПОЖИВАННЯ У РОДИНІ

Навчально-методичні матеріали для 3 класу

3.1. Програма та календарно-тематичне планування

(17 год на рік)

3.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
5	<p>Тема 1. Потреби родини Індивідуальні та колективні (сімейні) потреби. Залежність потреб від статі, віку, місця проживання, складу сім'ї. Періодичність потреб у товарах і послугах (постійні, періодичні, сезонні тощо). Планування покупок. Традиції родини (харчування, побуту, відпочинку тощо). Комунальні послуги. <i>Практична робота №1.</i> Складання переліку поточних потреб родини</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає потреби родини; • осмислює особисті потреби і співвідносить їх з родинними; • наводить приклади родинних потреб у товарах і послугах залежно від різних чинників; • усвідомлює необхідність, важливість і корисність планування покупок; • знає традиції родини і пояснює їх вплив на потреби родини; • робить висновки, що потреби родини є різними і залежать від багатьох чинників
7	<p>Тема 2. Раціональне споживання родини. Економія Сімейний бюджет і його складові. Доходи родини, їх формування. Розподіл доходів відповідно до потреб родини. Кишенькові гроші. Витрати родини. Непередбачувані витрати. Невиправдані витрати і як їх уникнути. Заощадження і їх доцільність. Бережливе ставлення до придбаних товарів, економне використання води, електроенергії, газу. Економія і добробут. <i>Практична робота №2.</i> Рольова гра «Розрахунок витрат на проведення родинного свята»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення, що таке сімейний бюджет, економія, раціональне споживання, заощадження, добробут; • усвідомлює необхідність ощадливості щодо грошових витрат; бережливого використання води, електроенергії, газу; бережливого ставлення до придбаних товарів; • розуміє, які витрати є невиправданими і як їх уникнути; • здобуває навички розподілу кишенькових грошей; • робить висновки про зв'язки між економією і добробутом родини

4	<p>Тема 3. Хто захищає споживача</p> <p>У яких випадках родина, як споживач, потребує захисту (придбаний неякісний товар або послуга; несвоєчасно надана послуга; недоступна і недостовірна інформація про товари та послуги; обв'язування, обрахування). Можливі шляхи захисту інтересів споживачів: споживчий самозахист, звернення до державних установ і громадських організацій, які захищають інтереси споживачів (коротка інформація про їх місцезнаходження та контактні телефони). Екскурсія. Ознайомлення з роботою державних установ чи громадських організацій, які захищають інтереси споживачів у вашому районі (місті).</p> <p><i>Практична робота №3.</i></p> <p>Моделювання життєвої ситуації, яка потребує захисту інтересів споживача (з досвіду родини)</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про існування та місцезнаходження державних установ і громадських організацій, які захищають інтереси споживачів; • орієнтується у ситуаціях, які потребують захисту споживчих інтересів родини; • усвідомлює можливі шляхи захисту споживчих інтересів родини; • робить висновки про необхідність захисту споживчих інтересів родини.
1	Повторення та узагальнення вивченого	

2.1.2. Календарно-тематичне планування

№ уроку	Дата проведення уроку	Тема уроку	Примітки
1		<p>Тема 1. Потреби родини</p> <p>Індивідуальні та колективні (сімейні) потреби. Залежність потреб від статі, віку, місця проживання, складу сім'ї.</p>	
2		Періодичність потреб у товарах і	

3 4 5		<p>послугах (постійні, періодичні, сезонні). Планування покупок. Традиції родини (у харчуванні, побуті, відпочинку тощо). Комунальні послуги.</p> <p>Практична робота №1. Складання переліку поточних потреб родини</p>	
6 7 8 9 10 11 12		<p>Тема 2. Раціональне споживання родини. Економія</p> <p>Сімейний бюджет і його складові. Доходи родини, їх формування. Розподіл доходів відповідно до потреб родини. Кишенькові гроші. Витрати родини. Непередбачувані та невинуваті витрати і як їх уникнути. Заощадження і їх доцільність. Бережливе ставлення до придбаних товарів, економне використання води, електроенергії, газу. Економія і добробут.</p> <p>Практична робота №2. Розрахунок витрат на проведення родинного свята (за вибором учня)</p>	
13 14 15 16		<p>Тема 3. Хто захищає споживача</p> <p>Ситуації, у яких родина як споживач потребує захисту (придбаний неякісний товар або послуга; недоступна і недостовірна інформація про товари та послуги; об'явлення, обрахування). Можливі шляхи захисту інтересів споживачів (споживчий самозахист, звернення до державних установ і громадських організацій, які захищають інтереси споживачів). Державні установи та громадські організації вашого регіону. Екскурсія в місцеве Управління у справах захисту прав споживачів.</p> <p>Практична робота №3. Моделювання життєвих ситуацій, які потребують захисту інтересів споживача (з досвіду родини)</p>	
17		Повторення, узагальнення	

СПОЖИВАННЯ І ГРОМАДА

Навчально-методичні матеріали для 4 класу

4.1. Програма та календарно-тематичне планування

(17 год на рік)

4.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
9	<p>Тема 1. Товари та послуги, які споживає громада</p> <p>Індивідуальні та групові потреби. Суспільні потреби. Потреби громади (класу, школи, мікрорайону, населеного пункту).</p> <p>Індивідуальні та суспільні товари і послуги. Суспільні товари і послуги твого мікрорайону, населеного пункту (освітні, медичні, культурні, спортивні, комунальні, транспортні, торгівлі та громадського харчування, охорони правопорядку, пожежної безпеки тощо).</p> <p>Роль держави у забезпеченні споживачів суспільними товарами і послугами.</p> <p>Основи споживчої поведінки під час користування суспільними товарами та послугами.</p> <p>Послуги, які надає школа (освітні, медичні, культурні, оздоровчі, громадського харчування).</p> <p>Особливості користування шкільними послугами.</p> <p>Необхідність дбайливого, економного ставлення до шкільного майна, використання води, електроенергії.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає індивідуальні та групові потреби, суспільні потреби, потреби громади (класу, школи, мікрорайону, населеного пункту); • має уявлення про суспільні товари, послуги; • уміє відрізнити суспільні товари та послуги від товарів і послуг індивідуального споживання; • усвідомлює, що більшість товарів і послуг виробляються в бізнес-секторі, а держава забезпечує населення суспільними товарами та послугами; • розпізнає суспільні товари та послуги у мікрорайоні або населеному пункті; • володіє навичками споживчої поведінки під час користування суспільними товарами та послугами; • характеризує послуги, які надає школа; • обґрунтовує необхідність у дбайливому ставленні до шкільного майна, економному використанні води та електроенергії;

	<p>Практична робота №1. Моделюючи вправа «Я в транспорті», «Я в кінотеатрі», «Я на дні народження свого друга».</p> <p>Практична робота №2. Моделюючи вправа «Школа моєї мрії»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • робить висновки, що: <ul style="list-style-type: none"> — кожна людина є частиною громади і споживачем суспільних товарів і послуг; — виробництво суспільних товарів і послуг здійснюється за рахунок податків, які сплачують громадяни і фірми; — дбайливе й економне відношення до користування суспільними товарами і послугами сприяє збагаченню громади
7	<p>Тема 2. Закон, який захищає права споживачів Ознайомлення із Законом України «Про захист прав споживачів». Основні поняття, визначені Законом України «Про захист прав споживачів». Права й обов'язки споживачів. Права споживачів: — право на державний захист прав; — право на якісну продукцію та відшкодування збитків; — право на безпеку продукції; — право на інформацію про продукцію; — право на судовий захист; — право на об'єднання в громадські організації. Обов'язки споживачів: — дотримуватися законів; — зберігати чеки, квитанції; — знати і дотримуватись правил користування й умов зберігання товарів; — не завдавати шкоди навколишньому середовищу при використанні товарів та отриманні послуг;</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що таке закон; • має уявлення про закони, які захищають права споживачів; • усвідомлює, що знання законів потрібні та корисні; • визначає, що знання законів допомагає людині жити за правилами й доводити свою правоту; • робить висновки, що закони є обов'язковими для всіх людей у країні; • називає основні права й обов'язки споживачів, дає їм коротку характеристику; • пояснює, як права споживача захищають його інтереси; • усвідомлює, як важливо споживачу знати свої права, щоб діяти грамотно; • обґрунтовує важливість дотримання обов'язків, їх значимості для родини, громади, суспільства; • робить висновки, що: <ul style="list-style-type: none"> — закони є обов'язковими для всіх людей у країні;

	— дбайливо, економно користуватися суспільними товарами та послугами. Практична робота №3. Ситуативна вправа «Інсценування життєвих ситуацій, пов'язаних із дотриманням прав та обов'язків споживача»	— права й обов'язки споживачів є правилами для всіх громадян
1	Повторення та узагальнення вивченого	

4.1.2. Календарно-тематичне планування

№ уроку	Дата проведення уроку	Тема уроку	Практичні роботи
Тема 1. Товари та послуги, які споживає громада			
1		Індивідуальні та групові потреби. Суспільні потреби	
2		Потреби громади	
3		Індивідуальні та суспільні товари й послуги	
4		Суспільні товари й послуги твого мікрорайону, населеного пункту	
5		Роль держави у забезпеченні споживачів суспільними товарами й послугами	
6		Основи споживчої поведінки під час користування суспільними товарами та послугами	Практична робота №1. Моделююча вправа: «Я в транспорті», «Я в кінотеатрі», «Я на дні народження свого друга»
7-8		Послуги, які надає школа	Екскурсія. «Послуги, нашої школи»
9		Особливості користування шкільними послугами. Необхідність дбайливого, економного ставлення до	Практична робота №2. «Школа моєї мрії»

9		шкільного майна, використання води, електроенергії	
Тема 2. Закон, який захищає права споживачів			
10		Ознайомлення із Законом України «Про захист прав споживачів». Основні поняття, визначені Законом України «Про захист прав споживачів»	
11		Права й обов'язки споживачів	
12		Право споживачів на державний захист своїх прав і на якісну продукцію та відшкодування збитків	
13		Право споживачів на безпеку продукції	
14		Право споживачів на інформацію	
15		Право споживачів на судовий захист, на об'єднання в громадські організації	
16		Обов'язки споживачів	<i>Практична робота №3. Ситуативна вправа «Інсценування життєвих ситуацій, пов'язаних із дотриманням прав та обов'язків споживачів»</i>
17		Повторення та узагальнення вивченого	

5/6. СПОЖИВЧА ЕТИКА

Навчально-методичні матеріали для 5-6 класів
(по 17 год на рік для кожного класу, резерв часу – 1 год)

5/6.1. Програма та календарно-тематичне планування

5/6.1.1. Програма

Пояснювальна записка

Сучасна загальноосвітня школа не має спеціального предмету, під час вивчення якого учень отримав би знання, необхідні йому в сучасному житті: про права й обов'язки споживача, особливості та значення споживчої етики, систему захисту прав споживачів, про раціональну споживчу поведінку, місце та роль споживача в ринковій економіці тощо.

Курс «Споживча етика» покликаний допомогти учням оволодіти сучасними економічними знаннями в галузі прав людини, вміннями і навичками етичної споживчої поведінки та захисту прав споживача в різних ринкових ситуаціях відповідно до законів України.

Основною метою шкільного курсу «Споживча етика» є створення умов для формування моральних цінностей і орієнтирів особистості, моральної культури і культури споживача.

Основними завданнями курсу є:

- формування в учнів свідомої культури споживача, необхідної для якісного і безпечного споживання;
- формування свідомого ставлення до економії та бережливості, культури споживання;
- розвиток споживчої свідомості та етичної культури спілкування;
- підвищення самооцінки і формування відчуття своєї корисності для інших людей;
- формування внутрішньої впевненості та переконання у силі закону;
- доведення того, що споживач є головною дійовою особою ринкової економіки, тому повинен поводити себе відповідно до моральних цінностей і орієнтирів особистості;
- розвиток компетентності етичного, раціонального споживача шляхом використання доступних практичних та ігрових форм навчання.

Програма розрахована на 34 години навчального часу (у тому числі 2 години резервного часу) і пропонується для учнів 5-6 класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій.

На розсуд учителя кількість годин, а також зміст окремих тем можуть бути змінені залежно від конкретних умов використання навчальної програми в школі. Теми практичних робіт можуть змінюва-

тись залежно від місцевих умов (наявності тих чи інших установ, підприємств сфери послуг, громадських організацій та ін.).

Форми контролю навчальних досягнень учнів обираються вчителем залежно від кількості годин навчання, рівня підготовленості учнів. Практичні роботи можуть оцінюватись вибірково.

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
6 (12)	<p>Тема 1. Споживач. Потреби споживача</p> <p>Загальне уявлення про споживача, його суверенітет, права, обов'язки та етичні норми поведінки. Потреби та їх класифікація за А. Маслоу. Зміни потреб із розвитком цивілізації. Споживча етика та етика споживання. Дотримання норм етикету у повсякденному житті. Раціональне споживання, норма споживання, етикет споживання. Вплив бюджету родини на потреби. Власний бюджет. Що значить «правильно харчуватися»? Раціональне харчування, культура харчування, етика харчування.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> — практична робота «Класифікація споживчих потреб»; — практична робота «Складання власного бюджету (бюджету родини)»; — практична робота «Складання денного меню» 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має загальне уявлення про споживача, його потреби, суверенітет, права, обов'язки та етичні норми поведінки; • розуміє основні поняття теми: «споживач», «потреба», «етика», «етикет», «бюджет», «споживання»; норми етикету і правила їх дотримання у повсякденному житті; • уміє складати бюджет родини, власний бюджет, денне меню для раціонального харчування; • усвідомлює значення раціонального споживання для власного здоров'я
9 (18)	<p>Тема 2. Джерела споживчої інформації</p> <p>Джерела інформації, необхідної для споживача. Етика і культура подання споживчої інформації. Реклама, види реклами і рекламної продукції: відео, аудіо, друкована, біг-борд та ін. Переваги і недоліки реклами. Що таке сертифікат?</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає джерела інформації, види реклами, що таке сертифікат, товарний знак, етикетка, упаковка, вкладка, штрих-код, індекс Е;

<p>9 (18)</p>	<p>Які види продукції вимагають сертифікації? Яку інформацію споживач може отримати із сертифіката. Товарні знаки, етикетки, упаковки, вкладки. Оцінка поданої на них інформації та значення її для споживача. Штрих-код. Різновиди систем кодування. Що стоїть за цифрами? Індекс Е. Для чого потрібні харчові добавки? Як класифікуються харчові добавки?</p> <p>Практикум: — ділова гра «Рекламна агенція» (розробка рекламної продукції, дотримання етичних норм у розробці реклами); — ділова гра «Про що нам розповість штрих-код»; — ділова гра «Про що розкаже індекс Е»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє значення реклами для споживача, призначення товарних знаків, для чого потрібні харчові добавки; • уміє отримати необхідну інформацію із сертифіката якості, прочитати штриховий код; • усвідомлює особливості етики і культури подання споживчої інформації
<p>8 (16)</p>	<p>Тема 3. Правила споживчої етики</p> <p>Що повинен знати споживач про товар, який він купує. Вимоги до товару. Терміни зберігання харчових продуктів. Міжнародні стандарти розмірів одягу та взуття. Якість товарів. Особливості, переваги і недоліки продажу товарів: у кредит, за каталогами, Інтернет-магазином, поштою, у секунд-хенді. Спеціальні терміни: гарантійний, придатності, використання.</p> <p>Практикум: — екскурсія в супермаркет (магазин), етика поведінки споживача; — практична робота «Співвідношення моди та етикету»; — практична робота «Як написати лист-скаргу на недоброякісний товар, придбаний в Інтернет-магазині»; — ділова гра «Споживач і маркетинг»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає вимоги до товару; міжнародні стандарти розмірів одягу та взуття; види продажу товарів — у кредит, за каталогами, через Інтернет-магазин, поштою, у секунд-хенді; • визначає терміни зберігання харчових продуктів; • розуміє спеціальні терміни: гарантійний, придатності, використання; • уміє писати лист-скаргу на недоброякісний товар; • усвідомлює значення співвідношення моди та етикету

<p>8 (16)</p>	<p>Тема 4. Морально-етичні норми поведінки споживача Служба побуту. Правила побутового обслуговування населення. Правила етичної поведінки в установах побутового обслуговування населення. Договір на отримання послуги. Що повинно бути в ньому? Фінансові послуги. Куди вигідніше вкла дати гроші? Етика поведінки в банку. Комунальні послуги. Права, обов'язки та правила користування комунальними послугами. Послуги медичних установ. Етика поведінки в лікарні та місцях відпочинку. Чи захищає Закон України «Про захист прав споживачів» права пасажирів, туристів, клієнтів? <i>Практикум:</i> — екскурсія до фотоательє (ательє індивідуального пошиття одягу, перукарні, майстерні з ремонту взуття); — екскурсія до місцевого відділення банку; — практична робота «Оплата комунальних послуг»; — ділова гра «Споживач у ролі пасажира, туриста» (етика поведінки пасажира, правила поведінки на природі, етика поведінки в банку)</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає правила побутового обслуговування населення; види фінансових послуг; комунальні послуги; послуги медичних установ та види медичного страхування; • розуміє права, обов'язки споживача комунальних послуг, знає та правила користування комунальними послугами; • уміє спілкуватися з працівниками банку, перукарні, фотоательє та ін.; • усвідомлює морально-етичні норми поведінки споживача під час користування послугами
<p>5 (10)</p>	<p>Тема 5. Захист прав споживача Державні органи захисту прав споживача, місцеві органи. Громадські організації захисту прав споживача. Правила та причини звернення до суду. Моральна шкода. Етика та етикет у взаємовідносинах з клієнтом. <i>Практикум:</i> — зустріч з працівниками судової установи; представниками державних органів (місцевого рівня) захисту прав споживача; — ділова гра «Поведінка спілкування та мовний етикет споживача»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає державні органи, громадські організації захисту прав споживача; • розуміє функції та значення судових установ для захисту прав споживача; • усвідомлює поведінку спілкування та мовний етикет споживача

5/6.1.2. Календарно-тематичне планування

№ п/п	Назва розділів і тем	Кількість годин	
		Один рік викладання	Два роки викладання
Тема 1. Споживач. Потреби споживача		6	12
1	Хто такий споживач?	1	2
2	Споживчі потреби та їх класифікація. <i>Практична робота №1</i> «Класифікація споживчих потреб»	1	2
3	Права та обов'язки споживачів	1	2
4	Споживча етика і етика споживання	1	2
5	Рациональне споживання і його норма. <i>Практична робота №2</i> «Складання власного бюджету (бюджету родини)»	1	2
6	Рациональне харчування, культура харчування. <i>Практична робота №3</i> «Складання денного меню»	1	2
Тема 2. Джерела споживчої інформації		9	18
7	Джерела інформації. Етика та культура її подання	1	2
8	Реклама як засіб стимулювання отримання і надання інформації про товар (послугу)	1	2
9	Види реклами: відео, аудіо, друкована, біг-борд та ін.	1	2
10	<i>Ділова гра</i> «Рекламна агенція» (розробка рекламної продукції)	1	2
11	Сертифікат якості товарів	1	2
12	Етикетки, упаковки, вкладки — оцінка їх інформативності та якості	1	2
13	Призначення товарних знаків	1	2
14	<i>Ділова гра</i> «Про що нам розповість штрих-код»	1	2
15	<i>Ділова гра</i> «Про що розкаже індекс Е»	1	2

Тема 3. Правила споживчої етики		8	16
16	На що слід звернути увагу під час купівлі товарів. <i>Практична робота №4</i> «Експерсія в супермаркет (магазин). Етика поведінки споживача»	1	2
17	На що слід звернути увагу під час купівлі продуктів харчування	1	2
18	Вибір одягу і взуття. <i>Практична робота №5</i> «Співвідношення моди та етикету»	1	2
19	Побутова техніка. Гарантійне обслуговування споживачів	1	2
20	Продаж товару в кредит, за каталогами, Інтернет-магазин, поштою, з «других рук»	1	2
21	<i>Практична робота №6</i> «Як написати лист-скаргу про недоброякісний товар, придбаний в Інтернет-магазині»	1	2
22	Чи можна обміняти якісний товар? <i>Ділова гра</i> «Споживач і маркетинг»	1	2
Тема 4. Морально-етичні норми поведінки споживача		8	16
23	Що повинен знати споживач про службу побуту?	1	2
24	Фінансові послуги	1	2
25	Комунальні послуги. Правила користування комунальними послугами. <i>Практична робота №7</i> «Оплата комунальних послуг»	1	2
26	Послуги медичних установ. Медичне страхування	1	2
27	Захист прав пасажирів, туристів, клієнтів	1	2
28	<i>Практична робота №8</i> «Експерсія до ательє індивідуального пошиття одягу (перукарні, майстерні з ремонту взуття)»	1	2
29	<i>Практична робота №9</i> «Експерсія до місцевого відділення банку»	1	2

30	Ділова гра «Споживач у ролі пасажера, туриста»	1	2
Тема 5. Захист прав споживача		5	10
31	Система державних органів захисту прав споживачів	1	2
32	Громадські організації захисту прав споживачів	1	2
33	Право споживача на судовий захист. Моральна шкода	1	2
34	Етика та етикет у взаємостосунках із клієнтами	1	2
35	Резерв часу	1	2

7 ОСНОВИ РАЦІОНАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ

Навчально-методичні матеріали для 7 класу

(35 годин на рік)

7.1. Програма та календарно-тематичне планування. 7 клас

7.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Тема 1. Вступ Мета, завдання та значення курсу. Практикум: — практична робота №1 «Для чого потрібна споживча освіта»	Учень: • знає мету і завдання курсу; • оцінює значення курсу для власного життя; • орієнтується в основних поняттях курсу
4	Тема 2. Раціональний споживчий вибір Ми — споживачі. Основні поняття, пов'язанні зі споживчою поведінкою. Споживчий вибір. Процес прийняття рішень. Культура споживання. Правила купівлі продовольчих і непродовольчих товарів. Практикум: — ділова гра «Споживчий кошук»	Учень: • знає основні поняття, пов'язані зі споживчою поведінкою; • розуміє правила купівлі продовольчих і непродовольчих товарів; • уміє робити раціональний споживчий вибір; • усвідомлює діяльність споживача в різних життєвих ситуаціях

7	<p>Тема 3. Інформація як чинник споживчого вибору Джерела інформації. Яка інформація необхідна споживачам, де її знайти і як її аналізувати. «Куточок споживача». Способи доведення інформації до відома споживачів. Реклама як джерело інформації. Практикум: — ділова гра «Оформлення “Куточка споживача”»; — практична робота №2 «Оцінювання упаковки товару»; — ділова гра «Складання пам’ятки для оформлення реклами»; — практична робота №3 «Оцінювання рекламного продукту»; — практична робота №4 «Розробка дизайну та змісту авторської реклами»; — екскурсія до редакції місцевої газети</p>	<p>Учень: • знає джерела інформації для споживача та називає їх; • уміє користуватись «Куточком споживача»</p>
7	<p>Тема 4. Гроші та споживач Гроші й витрати споживача. Електронні гроші та пластикові карти. Принципи їх дії та переваги, які вони надають. Купівля товарів у кредит. Практикум: — ділова гра «Раціональний вибір»; — екскурсія до місцевого відділення банку; — ділова гра «Як отримати кредит у банку»</p>	<p>Учень: • називає функції банку; • розуміє призначення кредиту; • розрізняє різні види грошей</p>
1	<p>Тема 5. Чинники, що впливають на раціональний вибір споживача Відмінності у споживанні людей із різним доходом. Фактори, що впливають на вибір споживачів з різним доходом. Відмінності у споживанні різних вікових категорій. Фактори, що впливають на</p>	<p>Учень: • знає відмінності у споживанні різних вікових категорій; • розуміє фактори, що впливають на вибір споживачів, різних за віком та статками, і допомагає</p>

<p>1</p>	<p>вибір різних за віком та статками споживачів і допомагають усвідомити наслідки та ціну вибору. Тендерні особливості споживання. Різниця у споживанні чоловіків і жінок, дівчат і хлопців. Вплив моди, традицій, релігії, культури на споживчий вибір. Відмінності поведінки споживачів – мешканців різних країнах світу. Порівняння потреб та рівня їх задоволення залежно від місця проживання.</p> <p>Практикум:</p> <p>– ділова гра «Як використати свої гроші»;</p> <p>– ділова гра «Інтерв'ю: ми з бабусею (дідусем) у магазині»;</p> <p>– ділова гра «Споживчий кошик дівчат і хлопців»;</p> <p>– ділова гра-подорож «Споживач світу»</p>	<p>гають усвідомити наслідки та ціну вибору;</p> <ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює гендерні особливості споживання; • розрізняє відмінності поведінки споживачів – мешканців різних країнах світу
<p>4</p>	<p>Тема 6. Хто нас захищає</p> <p>Куди звернутись за допомогою? Система захисту та самозахисту споживачів в Україні. Державні органи захисту прав споживача. Громадські об'єднання споживачів. Самозахист споживача. У яких випадках необхідно звертатися до юриста чи в СУД- Зустріч із працівниками судових установ.</p> <p>Практикум:</p> <p>– практична робота №5 «Складання скарги споживача на недоброякісний товар»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає, куди може звернутися споживач за допомогою; • називає державні органи захисту прав споживача; громадські об'єднання споживачів; • розуміє, у яких випадках необхідно звертатися до юриста чи до суду

7.1.2. Календарно-тематичне планування

№ уроку	Назви розділів і тем	Дата проведення
1	Тема 1. Вступ. Що вивчає курс «Основи раціонального споживання» <i>Практична робота №1</i> «Для чого потрібна споживча освіта»	
Тема 2. Раціональний споживчий вибір		
2	Ми — споживачі. Основні поняття, пов'язанні зі споживчою поведінкою	
3-4	Споживчий вибір. Процес прийняття рішень. Культура споживання	
5-6	Правила купівлі продовольчих і непродовольчих товарів. <i>Ділова гра</i> «Споживчий кошик»	
Тема 3. Інформація як чинник споживчого вибору		
7-9	Джерела інформації. Яка інформація необхідна споживачам, де її знайти і як аналізувати. Екскурсія до редакції місцевої газети. <i>Практична робота №2</i> «Оцінювання упаковки товару»	
10	«Куточок споживача». <i>Ділова гра</i> «Оформлення “Куточка споживача”»	
11-13	Способи доведення інформації до споживачів. Реклама як джерело інформації. <i>Ділова гра</i> «Складання пам'ятки для оформлення реклами». <i>Практична робота №3</i> «Оцінювання рекламного продукту». <i>Практична робота №4</i> «Розробка дизайну та змісту авторської реклами»	
Тема 4. Гроші і споживач		
14-15	Гроші та витрати споживача. <i>Ділова гра</i> «Раціональний вибір»	
16-17	Електронні гроші й пластикові картки. Принципи їх дії та переваги, які вони надають. Екскурсія до місцевого відділення банку	
18-19	Купівля товарів у кредит. <i>Ділова гра</i> «Як отримати кредит у банку»	
Тема 5. Чинники, що впливають на раціональний вибір споживача		
20-21	Відмінності у споживанні людей із різним доходом. Фактори, що впливають на вибір споживачів з різним доходом. <i>Ділова гра</i> «Як використати свої гроші»	

22	Відмінності у споживанні людей різних вікових категорій. Фактори, що впливають на вибір споживачів різних вікових категорій. <i>Ділова гра</i> «Інтерв'ю: ми з бабусяю (дідусем) у магазині»	
23-24	Гендерні особливості споживання. Різниця у споживанні чоловіків і жінок, дівчат і хлопців. <i>Ділова гра</i> «Споживчий кошик дівчат і хлопців»	
25	Вплив традицій, моди, релігії, культури на споживчий вибір	
26	Відмінності поведінки споживача в різних країнах світу. <i>Ділова гра-подорож</i> «Споживач світу»	
Тема 6. Хто нас захищає		
27-28	Куди звернутись за допомогою? Система захисту та самозахисту споживача в Україні. Державні органи захисту прав споживача. <i>Практична робота №5.</i> «Складання скарги споживача на недоброякісний товар»	
29-31	Самозахист споживача. Громадські об'єднання споживачів. Адвокат і суд як цивілізований засіб розв'язання конфліктів та спорів. Екскурсія до судової установи	
32-35	Резерв часу	

8. СПОЖИВАННЯ І ЗДОРОВ'Я

Навчально-методичні матеріали для 8 класу

8.1. Програма та календарно-тематичне планування 35 год (1 год на тиждень), резерв – 3 год

8.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Тема 1. Вступ Мета, завдання та значення курсу	Учень: • знає мету і завдання курсу; оцінює значення курсу для власного життя; • орієнтується в основних поняттях курсу

<p>4</p>	<p>Тема 2. Потреби Потреби та чинники, що впливають на їх формування і розвиток. Безмежність потреб. Види потреб і шляхи їх задоволення. Рівень задоволення потреб. Проблема вибору. Раціональні потреби населення. Нераціональне споживання. Практикум: — практична робота «Класифікація потреб людини»; — практична робота «Складання списку речей, необхідних для ремонту квартири»; — ділова гра «Без чого я не зможу прожити»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає потреби та чинники, що впливають на їх формування і розвиток; • називає види потреб; • розуміє, що таке рівень задоволення потреб; • розрізняє раціональні й нераціональні потреби населення
<p>5</p>	<p>Тема 3. Поняття про раціональне споживання Хто такі споживачі. Поведінка споживачів. Споживання товарів як задоволення потреб людини. Права споживачів. Споживчі властивості й споживча цінність товарів та послуг. Основні характеристики товарів та послуг. Вплив нераціонального споживання на здоров'я. Як людина може протистояти шкідливим потребам. Практикум: — практична робота «Складання раціонального гардеробу»; — практична робота «Визначення різниці в структурі споживання двох людей або двох родин»; — практична робота «Аналіз особистого споживання з позиції раціональності»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає, хто такі споживачі; • називає, як людина може протистояти шкідливим потребам; • розуміє права споживачів; основні характеристики товарів та послуг; • уміє визначати споживчу цінність товарів і послуг; • усвідомлює себе як споживача

<p>6</p>	<p>Тема 4. Право споживачів на якість та безпеку харчових продуктів і промислових товарів Запобігання шкоди здоров'ю під час користування споживчими товарами. Гарантійні терміни. Поняття про терміни придатності й реалізації товару. Сертифікація. Сертифікат відповідності. Роль обов'язкової сертифікації продукції на відповідність вимогам безпеки. Штриховий код та його історія. Попереджувальне маркування. Індекс Е. Екологічні символи. Способи доведення інформації до відома споживача. Відповідальність виробника за якість товарів і послуг. Практикум: — практична робота «Ознайомлення зі знаками маркування товарів. Розробка етикетки власного товару»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про терміни придатності й реалізації товару; • визначає вплив споживчих товарів на здоров'я; • розуміє, у чому полягає відповідальність виробника за якість товарів і послуг; • уміє користуватися штрих-кодами
<p>8</p>	<p>Тема 5. Безпека споживання товарів Поняття «безпеки». Види безпеки товарів: хімічна, електрична, термічна, санітарно-гігієнічна, пожежна, радіаційна, механічна, екологічна. Запобігання шкоди здоров'ю під час використання харчових продуктів та промислових товарів. Небезпечна продовольча продукція. Раціональне харчування — запорука міцного здоров'я. Вимоги до якості питної води. Права споживачів на інформацію. Відповідальність за її викривлення. Права споживача у разі неналежної якості товару. Відшкодування збитків і моральної шкоди. Практикум: — практична робота: «Ознайомлення із символами і позначеннями на</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає види безпеки товарів: хімічну, електричну, термічну, санітарно-гігієнічну, пожежну, радіаційну, механічну, екологічну; • знає права споживачів на інформацію; про відповідальність за її викривлення; права споживача у разі неналежної якості товару; • уміє користуватись символами й позначеннями на товарах, які попереджають про їхню небезпеку; • усвідомлює значення безпеки у споживанні товарів

8	<p>товарах, які попереджають про їхню небезпеку»;</p> <p>– практична робота «Складання претензій продавцю чи виробнику на неякісний товар»;</p> <p>– рольова гра «Що буде, якщо залишити без уваги законну претензію споживача?»</p>	
4	<p>Тема 6. Безпека навколишнього середовища. «Зелене споживання»</p> <p>Вплив товарів на оточуюче середовище під час їх експлуатації та споживання. Показники екологічних властивостей деяких товарів: вміст шкідливих речовин; міцність фарбування, надійність пакування; надійність транспортування; можливість безпечної утилізації, радіоактивність тощо.</p> <p>Практикум:</p> <p>- практична робота «Розроблення пам'ятки споживача»;</p> <p>- практична робота «Питна вода у місцевості, де ми живемо: її якість та раціональне використання»;</p> <p>- практична робота «Проблеми утилізації побутових відходів у регіоні, де ми живемо»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає про вплив товарів на оточуюче середовище під час їх експлуатації та споживання; • називає показники екологічних властивостей деяких товарів: вміст шкідливих речовин; міцність фарбування, надійність пакування; надійність транспортування; можливість безпечної утилізації, радіоактивність
4	<p>Тема 7. Державний та громадський захист прав споживачів</p> <p>Споживчий захист, його види. Громадські організації, які здійснюють захист прав споживачів. Вилучення з обігу неякісної та небезпечної продукції. Законодавче врегулювання відносин між споживачами товарів (робіт, послуг) та виробниками і продавцями. Важелі, за допомогою яких держава забезпечує гарантований рівень споживання товарів та послуг.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає види споживчого захисту; громадські організації, які здійснюють захист прав споживачів; • називає важелі, за допомогою яких держава забезпечує гарантований рівень споживання товарів та послуг
3	Резерв	

8.1.2. Календарно-тематичне планування

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Тема 1. Вступ		1
1	Мета, завдання та значення курсу	1
Тема 2. Потреби		4
2	Потреби, їх види та класифікація	1
3	Практична робота «Класифікація потреб людини»	1
4	Практична робота «Складання списку речей, необхідних для ремонту квартири»	1
5	Ділова гра «Без чого я не зможу прожити»	1
Тема 3. Поняття про раціональне споживання		5
6	Хто такі споживачі. Поведінка споживачів	1
7	Права споживачів	1
8	Практична робота «Складання раціонального гардеробу»	1
9	Практична робота «Визначення різниці в структурі споживання двох людей або двох родин»	1
10	Практична робота «Аналіз особистого споживання з позиції раціональності»	1
Тема 4. Право споживачів на якість та безпеку харчових продуктів і промислових товарів		6
11	Право споживачів на якість та безпеку харчових продуктів і промислових товарів	1
12	Гарантійні зобов'язання й терміни. Поняття про терміни придатності і реалізації товару	1
13	Сертифікація. Сертифікат відповідності. Роль обов'язкової сертифікації продукції на відповідність вимогам безпеки	1
14	Штриховий код. Попереджувальне маркування. Способи доведення інформації до відома споживача	1
15	Індекс Е. Екологічні символи. Відповідальність виробника за якість товарів і послуг	1
16	Практична робота «Ознайомлення зі знаками маркування товарів. Розробка етикетки власного товару»	1
Тема 5. Безпека споживання товарів		8
17	Загальна інформація про безпеку товарів і послуг	1
18	Безпека продуктів харчування	1
19	Безпека промислових товарів і послуг	1

20	Раціональне харчування. Вимоги до якісної питної води	1
21	Права споживача у разі придбання ним товару ненадлежної якості. Право споживача на інформацію про продукцію	1
22	Практична робота «Ознайомлення із символами і позначеннями на товарах, які попереджають про їхню небезпеку»	1
23	Практична робота «Складання претензій продавцю чи виробнику на неякісний товар»	1
24	Рольова гра «Що буде, якщо залишити без уваги законну претензію споживача?»	1
Тема 6. Безпека навколишнього середовища. «Екологічне споживання»		4
25	Безпека навколишнього середовища	1
26	Практична робота «Розроблення пам'ятки споживача»	1
27	Практична робота «Питна вода у місцевості, де ми живемо: її якість та раціональне використання»	1
28	Практична робота «Проблеми утилізації побутових відходів у регіоні, де ми живемо»	1

9. ПРАВА СПОЖИВАЧІВ

Навчально-методичні матеріали для 9 класу
 9.1. Програма та календарно-тематичне планування
 35 год (1 год на тиждень), резерв — 3 год

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Кожен день ми виконуємо різні соціальні ролі, одна з яких — споживач. Купуючи товари або отримуючи послуги, кожен із нас бажає щоб товар був якісним, слугував нам якомога довше, а робота приносила очікуваний результат. Захистити наші права споживачів покликане законодавство із захисту прав споживачів.

Консьюмерське законодавство — відносно молода галузь правознавства, яка зараз знаходиться в стадії розвитку. Майже кожен день в житті людини відбуваються зміни: розширюється асортимент товарів, послуг, з'являються нові форми торгівлі, споживчий кошик поповнюється все новими товарами. Ці зміни відображаються і в законодавстві із захисту прав споживачів.

Мета навчального курсу «Права споживачів» — ознайомлення учнів із вітчизняним консьюмерським законодавством, отримання навичок реалізації своїх прав споживачів у повсякденному житті.

Основними завданнями курсу «Права споживачів» є: вивчення правової основи захисту прав споживачів;

- розуміння основних прав споживачів товарів, робіт і послуг;
- отримання знань про засоби правового регулювання якості товарів, робіт, послуг;
- отримання вмінь захисту власних прав споживачів під час здійснення окремих видів торговельної діяльності, надання послуг і виконання робіт;
- визначення особливостей захисту прав споживачів під час придбання окремих видів товарів;
- отримання певних навичок із самозахисту прав споживачів та захисту за допомогою державних, недержавних консьюмерських організацій, суду;
- отримання знань про відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту прав споживачів.

Структурна побудова курсу мотивує учнів у процесі його засвоєння співвідносити набуті споживчі знання зі змістом інших шкільних предметів та пов'язувати їх із власним життєвим досвідом.

Вивчення курсу передбачає поєднання розумово-пізнавальної діяльності учнів із різноманітними практичними діями — практичними заняттями, задачами, конкурсами, моделюючими і ситуаційними вправами, екскурсіями, зустрічами тощо. Для перевірки навчальних досягнень учнів пропонується використовувати міні-тести (на знання основних понять), усне опитування, задачі та ігрові ситуації, які пропонують приймати рішення, діяти в реальних споживчих ситуаціях.

Пропонована програма є програмою самостійного курсу, водночас доповнюючи курси історії, правознавства, економіки, біології та безпеки життєдіяльності. Розподіл годин за темами є орієнтовним.

9.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Тема 1. Вступ Мета, завдання та зміст курсу	Учень: <ul style="list-style-type: none"> • знає мету і завдання курсу; • оцінює значення курсу для власного життя, орієнтується в основних поняттях курсу

5	<p>Тема 2. Правова основа захисту прав споживачів Виникнення законодавства про захист прав споживачів у світі. Державні і громадські організації захисту прав споживачів. Законодавство України про захист прав споживачів. <i>Практична робота</i> «Порівняльна характеристика фундаментальних прав споживачів, закріплених Декларацією ООН, та прав споживача, визначених Законом України «Про захист прав споживачів»»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає основні етапи виникнення та розвитку консьюмерського законодавства; • розрізняє державні і громадські організації захисту прав споживачів; • розуміє основні поняття теми; • називає основні законодавчі документи, які захищають права споживачів; називає основні державні органи захисту прав споживачів, громадські організації, форми об'єднань споживачів
4	<p>Тема 3. Основні права споживачів товарів, робіт і послуг Право споживачів на належну якість. Гарантійні терміни. Право споживачів у разі придбання ними товару неналежної якості. Право споживачів на безпеку продукції (товарів, робіт). Право споживачів на інформацію про продукцію</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття «якість», «безпека» товарів та послуг; • усвідомлює необхідність знань прав споживачів; • знає права споживачів у разі придбання ними товарів належної та неналежної якості, небезпечних товарів; права споживачів на безпеку продукції (товарів, робіт); права споживачів на інформацію про продукцію; • уміє користуватись вище зазначеними правами
5	<p>Тема 4. Правове регулювання якості товарів, робіт, послуг Поняття якості товарів, робіт, послуг. Стандартизація як засіб забезпечення безпеки та якості товарів, робіт, послуг. Сертифікація товарів (робіт, послуг). Договір як засіб забезпечення якості товарів (робіт, послуг).</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає засоби регулювання якості продукції; • називає основні терміни та поняття теми; • розуміє як стандартизація забезпечує безпеку та якість товарів; • уміє знаходити та користуватися інформацією про якість товарів; уміє скласти договір;

5	<p>Практична робота «Складання договору на виконання робіт (надання послуг)»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • орієнтується в системі стандартизації товарів; • аналізує інформацію, позначену на сертифікаті якості (відповідності) товарів
5	<p>Тема 5. Особливості захисту прав споживачів під час здійснення окремих видів торговельної діяльності, у наданні послуг і виконанні робіт Захист прав споживачів у сфері торгівлі, на ринку, у дрібно-роздрібній та комісійній торгівлі. Захист прав споживачів у здійсненні продажу за зразками, каталогами, через Інтернет. Права споживача у разі придбання ним продукції у кредит. Захист прав споживачів у сфері побутового обслуговування населення. Практична робота. «Екскурсія до підприємства служби побуту. Знайомство з “Куточком споживача”»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає права споживачів у сфері торгівлі, на ринку, дрібно-роздрібної та комісійної торгівлі, при здійсненні продажу за зразками, каталогами, через Інтернет, при придбанні продукції у кредит; • розуміє функції, які виконують підприємства служби побуту; • уміє використовувати інформацію, яка міститься в куточку споживача; • дотримується правил поведінки споживачів в установах торгівлі та сфері послуг; • розв’язує практичні задачі та вирішує життєві ситуації, які виникають під час придбання товарів за зразками, каталогами, через Інтернет
4	<p>Тема 6. Особливості захисту прав споживачів під час придбання окремих видів товарів Особливості захисту прав споживачів у придбанні продовольчих видів товарів. Особливості захисту прав споживачів у придбанні тютюнових виробів. Особливості захисту прав споживачів у придбанні лікарських засобів. Особливості захисту прав споживачів у придбанні непродовольчих товарів.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає особливості захисту прав споживачів під час придбання продовольчих видів товарів, тютюнових виробів та лікарських засобів; • розуміє особливості захисту прав споживачів під час придбання лікарських засобів, непродовольчих товарів; • порівнює захист прав споживачів під час придбання продовольчих і непродовольчих товарів

4	<p>Практична робота «Складання порівняльного аналізу захисту прав споживачів під час придбання продовольчих і непродовольчих товарів»</p>	
5	<p>Тема 7. Позасудовий та судовий захист прав споживачів Позасудовий захист прав споживачів із зверненням до державних органів. Позасудовий захист прав споживачів із зверненням до громадських організацій. Порядок позасудового захисту прав споживачів. Судовий захист прав споживачів. Розгляд справ про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг. Порядок судового захисту прав споживачів. Практична робота «Заповнення зразків претензій та позовних заяв»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає органи захисту прав споживачів та їхні функції; види юридичної допомоги; • уміє скласти позовні заяви та претензії; • усвідомлює роль судових установ у розв'язанні питань, пов'язаних із захистом прав споживачів; • орієнтується в змісті законів «Про захист прав споживачів», «Про звернення громадян»
4	<p>Тема 8. Відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту прав споживачів Підстави відповідальності та обставини, що звільняють продавця (виробника) від обов'язку задовольнити вимоги споживача. Кримінально-правова відповідальність за порушення прав споживачів. Адміністративно-правова відповідальність за порушення прав споживачів. Цивільно-правова відповідальність і оперативно-господарські санкції за порушення прав споживачів.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає про відповідальність виробника та продавця за порушення прав споживачів; • називає, якими нормативно-правовими актами передбачена відповідальність за порушення прав споживачів; • розрізняє кримінально-правову, адміністративно-правову, цивільно-правову відповідальність за порушення прав споживачів; • визначає відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту прав споживачів в окремих ситуаціях
3	<p>Резерв</p>	

9.1.2. Календарно-тематичне планування

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Мета, завдання та зміст курсу	1
2	Тема 2. Правова основа захисту прав споживачів Виникнення законодавства про захист прав споживачів у світі	1
3	Державні і громадські організації захисту прав споживачів	1
4	Законодавство України про захист прав споживачів	1
5	Фундаментальні права споживачів, закріплені Декларацією ООН, та права й обов'язки споживача згідно із Законом України «Про захист прав споживачів»	1
6	<i>Практична робота</i> «Порівняльна характеристика фундаментальних прав споживачів, закріплених Декларацією ООН, та прав споживача, визначених Законом України «Про захист прав споживачів»	1
7	Тема 3. Основні права споживачів товарів, робіт і послуг Право споживачів на належну якість. Гарантійні терміни	1
8	Право споживачів у разі придбання ними товару неналежної якості	1
9	Право споживачів на безпеку продукції (товарів, робіт)	1
10	Право споживачів на інформацію про продукцію	1
11	Тема 4. Правове регулювання якості товарів, робіт, послуг Поняття якості товарів, робіт, послуг	1
12	Стандартизація як засіб забезпечення безпеки та якості товарів, робіт, послуг	1
13	Сертифікація товарів (робіт, послуг)	1
14	Договір як засіб забезпечення якості товарів (робіт, послуг)	1
15	<i>Практична робота</i> «Складання договору на виконання робіт (надання послуг)»	1
16	Тема 5. Особливості захисту прав споживачів під час здійснення окремих видів торговельної діяльності у наданні послуг і виконанні робіт Захист прав споживачів у сфері торгівлі, на ринку, дрібно-роздрібній та комісійній торгівлі.	1

17	Захист прав споживачів у разі здійснення продажу за зразками, каталогами, через Інтернет	1
18	Права споживачі у разі придбання ним продукції у кредит	1
19	Захист прав споживачів у сфері побутового обслуговування населення	1
20	<i>Практична робота</i> «Експерсія до підприємства служби побуту. Знайомство з «Куточком споживача»	1
21	Тема 6. Особливості захисту прав споживачів під час придбання окремих видів товарів Особливості захисту прав споживачів у придбанні продовольчих видів товарів	1
22	Особливості захисту прав споживачів у придбанні тютюнових виробів	1
23	Особливості захисту прав споживачів у придбанні лікарських засобів	1
24	Особливості захисту прав споживачів у придбанні непродовольчих товарів	1
25	Тема 7. Позасудовий та судовий захист прав споживачів Порядок позасудового захисту прав споживачів	1
26	Судовий захист прав споживачів. Розгляд справ про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг	1
27	Порядок судового захисту прав споживачів	1
28	<i>Практична робота</i> «Заповнення зразків претензій та позовних заяв»	1
29	<i>Практична робота</i> «Складання порівняльного аналізу судового та позасудового захисту прав споживачів»	1
30	Тема 8. Відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту прав споживачів Підстави відповідальності та обставини, що звільняють продавця (виробника) від обов'язку задовольнити вимоги споживача	1
31	Кримінально-правова відповідальність за порушення прав споживачів	1
32	Адміністративно-правова відповідальність за порушення прав споживачів	1
33	Цивільно-правова відповідальність і оперативного-господарські санкції за порушення прав споживачів	1
34	Резерв	2

10. ОСНОВИ СПОЖИВЧИХ ЗНАНЬ

Навчально-методичні матеріали для 10 класу

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до курсу «**Основи споживчих знань**» (10-12 класи)

У зв'язку зі становленням ринкової економіки в Україні все більшої актуальності набирають питання необхідності інформованості, просвітництва і захисту прав споживачів. Знання прав споживачів дає можливість кожній людині розв'язувати проблему якості товарів, житла, природи, їх безпеки для здоров'я, допомагає у формуванні цивілізованих ринкових відносин, оскільки у ринковому суспільстві не суть і не закон, а звичаї і звички захищати права споживачів у торгівлі, сфері послуг і виробництві повинні стати нормою життя.

Розпочинати формування споживчої грамотності необхідно з дитинства. Отримані знання допоможуть учням стати активними і відповідальними громадянами правової держави, виробити свою систему споживчих цінностей, допоможуть зрозуміти, що наші потреби і бажання універсальні і що багато потреб не задовольняється через недостатнє їх вивчення виробниками та через нашу споживчу неграмотність. Сформована раціональна споживча поведінка допоможе учням використовувати якісні товари (послуги), цивілізовано розв'язувати конфліктні ситуації, сприятиме збереженню їхнього здоров'я, допоможе усвідомлювати себе повноцінними громадянами України.

Під час вивчення курсу учні усвідомлять свою роль грамотних споживачів і зможуть відстоювати свої права.

Даний курс має широкі можливості для здійснення міжпредметних зв'язків з екологією, біологією, економікою, хімією, географією, правом, історією, соціологією, етикою, діловою українською мовою.

Мета курсу — ознайомлення школярів із загальними закономірностями економічної і правової організації суспільства, аналізом проблем раціонального вибору на рівні окремого споживача і держави, основами споживчої поведінки, формування певного способу мислення, виховання грамотної споживчої поведінки та правової культури.

Завдання курсу:

- формування вміння знаходити й аналізувати інформацію для споживачів;
- навчити учнів пояснювати основні економічні і юридичні поняття, які мають відношення до споживчої поведінки;
- уміти приймати свідомі рішення під час вибору і придбання товарів та послуг з урахуванням власної системи цінностей, оцінки

корисності товарів, кількості і якості альтернативних варіантів вибору, екологічних характеристик товару, особистого бюджетного обмеження;

- дати учням загальне уявлення про існуючі грошові інструменти, навчити планувати свій бюджет і бюджет сім'ї;
- формувати уявлення про доходні і витратні статті сімейного бюджету; знати основні грошові інструменти, доступні споживачеві, основні правила їх використання;
- виховання правової культури;
- уміння узгоджувати свої дії з інтересами громади;
- формувати грамотну поведінку в різних ринкових ситуаціях;
- ознайомлення з правами й обов'язками споживачів та з існуючою в Україні системою захисту прав споживачів;
- формування загального уявлення про роль людини в економічній і соціальній системах, а також за можливості впливати на господарські суб'єкти і державні органи з метою повернути їх «обличчям до споживачів»;
- формувати екологічну культуру і грамотність споживачів.

Програмою передбачено ознайомлення з головними споживчими поняттями, сферою їх поширення та принципами дії. Важливим аспектом навчального курсу є його персоніфікований та прикладний характер, тобто безпосереднє відношення всіх тем і понять до життя й інтересів кожної людини. Це допоможе підвищити самооцінку людини, ствердити її як особистість, дасть знання про те, як діяти у складних, непередбачених життєвих ситуаціях, допоможе соціальній адаптації школярів до життєвих реалій, підготує їх до дорослого життя, сформує активну громадянську позицію.

Структурна побудова курсу мотивує учнів у процесі його засвоєння співвідносити набуті споживчі знання зі змістом інших шкільних предметів та пов'язувати їх із власним життєвим досвідом.

Ефективність навчального процесу підвищується завдяки активності й ініціативності учнів у застосуванні споживчих знань і навичок, що відповідає інформаційній насиченості сучасного родинного та суспільного життя. Вивчення курсу передбачає поєднання розумово-пізнавальної діяльності учнів з різноманітними практичними діями – діловими іграми, практичними заняттями, задачами, конкурсами, диспутами, моделюючими і ситуаційними вправами, комп'ютерними іграми, екскурсіями, зустрічами тощо. Для перевірки навчальних досягнень учнів пропонується використовувати мінітести (на знання основних понять), усне опитування, а основне, задачі та ігрові ситуації, які пропонують приймати рішення, діяти в реальних споживчих ситуаціях.

Даний курс спрямований на виховання грамотних споживачів, які знають свої права, уміють аналізувати необхідну інформацію, орієнтуються в різних ринкових ситуаціях, приймають свідомі рішення у виборі товарів і послуг.

Пропонована програма є самостійним курсом, водночас доповнюючи курси правознавства, економіки, основ здоров'я, біології, історії та безпеки життєдіяльності. Курс може вивчатися у класах усіх профілів, водночас пропонований розподіл годин за темами є умовним.

10.1. Програма та календарно-тематичне планування (10-12 класи)

105 год (1 год на тиждень), резерв — 6 год

10.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
10 клас (35 год, резерв — 2 год)		
1	<p>Тема 1. Вступ Мета, завдання та значення курсу</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє мету і завдання курсу; • оцінює значення курсу для власного життя; • орієнтується в основних поняттях курсу
2	<p>Тема 2. Історія споживчого руху. Державні і громадські органи захисту прав споживачів Історія виникнення споживчого руху. Всесвітня споживча організація та її вплив на виробництво якісної продукції та захист прав споживачів. ООН про керівні принципи захисту прав споживачів. Конс'юмерський рух у світі. Споживче інтерполо. Міжнародна конференція спілки споживачів. Визнання специфіки прав споживачів у рамках ЄС. Форми об'єднань споживачів</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє основні поняття теми; • знає основні законодавчі документи, які захищають права споживачів; • називає основні державні органи захисту прав споживачів, громадські організації, форми об'єднань споживачів

<p>6</p>	<p>Тема 3. Споживчий рух в Україні Державні і громадські органи захисту прав споживачів, їх роль у просвітницькій інформованості, захисті прав споживачів, формуванні споживчої і правової культури населення, створенні цивілізованих ринкових відносин. Законодавство України у сфері захисту прав споживачів (Конституція України, Цивільний Кодекс України, Закони України «Про захист прав споживачів», «Про підтвердження відповідності», «Про звернення громадян», «Про стандартизацію», Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення», «Про заходи щодо посилення державного захисту прав споживачів», «Про Програму захисту прав споживачів на 2003-2005 роки», Державна Програма захисту прав споживачів на 2006-2010 роки). Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Практикум (за вибором): - практична робота «Ознайомлення з нормативними документами щодо захисту прав споживачів»; - практична робота «Ознайомлення з регіональною Програмою захисту прав споживачів та заходами щодо посилення державного захисту прав споживачів»; - екскурсія до місцевої спілки захисту прав споживачів; - зустріч з представниками громадських організацій захисту прав споживачів</p>	<p>Учень: • знає державні і громадські органи захисту прав споживачів; законодавство України у сфері захисту прав споживачів; функції обласної спілки захисту прав споживачів; • орієнтується в змісті законодавчих документів щодо захисту прав споживачів; • уміє з ними працювати; • аналізує функції державних і громадських організацій захисту прав споживачів; • дискутує з представниками громадських організацій захисту прав споживачів</p>
<p>6</p>	<p>Тема 4. Споживач і його потреби Поняття «споживач». Суверенітет споживачів. Роль споживачів в економічній системі. Права й обов'язки споживачів.</p>	<p>Учень: • розуміє роль споживачів у ринкових умовах;</p>

6	<p>Закон України «Про захист прав споживачів». Механізм захисту прав споживачів. Потреби споживачів. Види потреб. Індивідуальні, групові, суспільні потреби. «Піраміда» людських потреб за Маслоу. Зміни потреб та причини, що їх породжують.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Класифікація потреб людини»; - ділова гра «Раціональне споживання» 	<ul style="list-style-type: none"> • знає права та обов'язки споживачів; • групує потреби за видами; • уміє відстоювати права споживачів; • аналізує закон України «Про захист прав споживачів»
4	<p>Тема 5. Культура споживчої поведінки</p> <p>Культура як фактор споживчої поведінки. Структура культури: цінності, норми, мова, санкції. Механізм дії культури. Вплив культури на поведінку споживачів. Культурний шок. Психологія споживання. Модель процесу прийняття рішення. Поведінка в процесі прийняття рішення. Самоменеджмент у діяльності споживачів. Раціональне споживання і норма споживання. Споживання і збереження. Споживча культура і споживчі смаки.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Розв'язання життєвих ситуацій, які можуть спричинити культурний шок» 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття «культура», «цінності», «норми», «мова», «санкції»; • встановлює норму раціонального споживання; • аналізує основні компоненти культури споживання
4	<p>Тема 6. «Зелене» споживання</p> <p>Людина і навколишнє середовище. Право споживачів на чисте і здорове навколишнє середовище. «Зелене» споживання як один із найефективніших шляхів вирішення глобальних екологічних проблем людства. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього середовища. Способи впливу на навколишнє середовище через споживчу поведінку. Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища»,</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає екологічні права та обов'язки громадян та їх гарантії; • орієнтується в змісті законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного і епідеміологічного

4	<p>«Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення». Екологічна культура споживачів.</p> <p>Практикум:</p> <p>— практична робота «Ознайомлення з нормативними документами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення»;</p> <p>— практична робота «Розробка правил поведінки екологічно грамотного споживача»</p>	<p>благополуччя населення»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • аналізує способи впливу на навколишнє середовище через споживчу поведінку; • дотримується правил поведінки екологічно грамотного споживача
7	<p>Тема 7. Джерела інформації для споживачів</p> <p>Право споживачів на інформацію, її достовірність та повноту. Способи доведення інформації до споживачів (супровідна документація, етикетка, маркування, використання символів, упаковка тощо). Поняття про рекламу як одного з найвпливовіших джерел інформації про товари та послуги. Види реклами. Переваги і недоліки реклами. Законодавчі акти, пов'язані з регулюванням реклами (Закони України «Про рекламу», «Про інформацію»). Антиреклама. Особливості рекламування лікарських засобів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, зброї. Реклама послуг. Друковані джерела інформації. Інтернет-видання.</p> <p>Практикум:</p> <p>— ділова гра «Рекламний агент»;</p> <p>— практична робота «Аналіз нормативних документів, що стосуються захисту прав споживачів»;</p> <p>— практична робота «Розробка і презентація рекламного проспекту «Моя школа»;</p> <p>— практична робота «Підбір рекламної продукції та її оцінка»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає джерела інформації для споживачів; • розуміє роль та значення реклами у житті суспільства; • оцінює та раціонально використовує джерела інформації для споживачів; • уміє протистояти впливу реклами, критично ставитися до неї; • складає рекламні оголошення, проспекти; • називає види реклами, особливості рекламування деяких видів товарів

3	<p>Тема 8. Гроші як універсальний засіб обміну Роль грошей у житті споживачів. Види грошей. Ділові і цінні папери: чеки, облігації, векселі, сертифікати, акції, пластикові картки. Встановлення цін на товари і послуги. Ціноутворення. Знижки та їх види. Уміння купувати дешевше. Купівля валют. Курси валют. Обмін валют. Обмінні пункти. Небезпека купівлі валюти «з рук».</p> <p>Практикум: - практична робота «Розрахунок курсу валют»; - екскурсія до банківських пунктів обміну валют</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначає роль грошей у житті споживачів; • розрізняє цінні папери, чеки, облігації, векселі, сертифікати, акції; • знає елементи захисту банкнот; механізм встановлення цін на товари і послуги; види знижок; • розраховує курси валют; • аналізує чинники ціноутворення
11 клас (35 год, резерв — 2 год)		
19	<p>Тема 9. Торговельне обслуговування та права споживачів під час купівлі товарів Поняття «торговельне обслуговування». Права споживачів у процесі торговельного обслуговування. Ознайомлення з товарами, отримання інформації про товар. Поняття про сертифікат. Сертифікація продукції. Маркування, види маркування товарів. Символи на етикетках, упаковках, вкладках, їх значення. Товарні знаки, їх види та значення. Штриховий код. Різновиди систем кодування. Коди країн EAN. Товарні цінники, їх зміст. Перевірка якості, комплектності, безпеки і ваги. Демонстрація способів правильного і безпечного використання товарів. Упаковка товару. Контроль за торговим обслуговуванням. Розрахунок з покупцем. Особливості реалізації продукції поза торговими приміщеннями. Особливості купівлі продуктів харчування. Терміни та умови зберігання і продажу</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • орієнтується в системі штрих-кодів країн EAN; в міжнародній системі стандартизації товарів; • уміє знаходити та користуватися інформацією про товар; перевіряти міру і вагу товарів; писати позовну заяву; оформлювати договір купівлі-продажу; робити свідомий вибір способу купівлі товарів; • визначає якість товарів; • аналізує інформацію про товар;

<p>19</p>	<p>продуктів харчування, медичних засобів, промислових товарів. Індекс Е. Харчові добавки. Класифікація харчових добавок. Продаж непродовольчих товарів. Міжнародні стандарти розмірів одягу. Якість товару. Види недоліків. Гарантійний термін. Особливості продажу товарів: у кредит; поштою, Інтернет-торгівля. Переваги і недоліки вказаних видів продажу. Правове регулювання якості та безпеки продукції. Нормативні документи зі стандартизації. Закон України «Про стандартизацію». Право споживачів на обмін товару належної якості. Повернення товару належної якості. Права споживачів у випадку придбання неякісного товару. Права споживачів у разі придбання товарів, які мають несуттєві недоліки.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Аналіз достовірності та повноти інформації, вказаної на ярликах і цінниках продовольчих і промислових товарів»; - практична робота «Перевірка якості товару й ознайомлення із супутньою документацією»; - практична робота «Товарне маркування (товарний знак, знак відповідності, екологічний знак, знак нагород)»; - практична робота «Перевірка міри і ваги товарів»; - практична робота «Заповнення зразка позовної заяви»; - практична робота «Оформлення договору купівлі-продажу»; - практична робота «Розроблення «неписаних правил», які б допомогли покупцю попередити порушення його прав» 	<ul style="list-style-type: none"> • оцінює упаковку товару; • використовує на практиці інформацію про харчові добавки (індекс Е), шкідливі речовини; • знає основні терміни та поняття теми: «торговельне обслуговування», «сертифікат відповідності», «штриховий код», «індекс Е», «гарантійний термін», «термін придатності товару», «термін служби»; порядок пред'явлення вимог споживачем; • відстоює власні права споживача
------------------	--	---

14	<p>Тема 10. Поведінка споживачів під час виконання робіт і надання послуг</p> <p>Поняття про «службу побуту». Правила побутового обслуговування населення. Поведінка споживачів у хімчистці, ремонтній майстерні, ательє. Договір про виконання робіт і надання послуг. Правила укладання договору. Терміни виконання робіт (послуг). Встановлення якості та недоліків виконаних робіт. Умови виконання робіт із матеріалів виконавця і замовника. Фінансові послуги. Банки. Страхування вкладів. Заощадження та їх види. Кредитні відносини. Основні форми кредиту: комерційний, банківський, споживчий, державний, міжнародний, іпотечний. Договір споживчого кредиту. Форми й умови договору споживчого кредиту. Суми споживчого кредиту. Право дострокового повернення, погашення кредиту. Порядок користування комунальними послугами. Права й обов'язки споживачів і виконавця послуг. Що повинен знати споживач про користування радіо, телефоном, Інтернетом. Страхові послуги, страхові компанії, страхування. Послуги установ охорони здоров'я. Медичні послуги. Нотаріальні послуги. Туристичні послуги. Права пасажирів і туристів. Купівля квитків. Перевезення багажу. Готельні послуги.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Оплата комунальних послуг»; - практична робота «Вирішення практичних ситуацій і задач»; 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає підприємства служби побуту, правила побутового обслуговування населення; порядок користування комунальними й телекомунікаційними (радіо, телефон, Інтернет) послугами та порядок сплати за них; • дотримується правил поведінки споживачів у хімчистці, ремонтній майстерні, ательє та ін.; • розраховує вартість кредиту на придбання товарів; розв'язує практичні задачі та вирішує життєві ситуації, які стосуються поведінки споживачів
----	---	--

	<p>– практична робота «Оформлення договору споживчого кредиту»;</p> <p>– практична робота «Розроблення угоди між замовником і підрядчиком про якість виконаних робіт (надання послуг), передбачивши способи захисту прав обох сторін»;</p> <p>– екскурсія до Будинку побуту; до банківської установи, страхової компанії, туристичної фірми, медичного закладу (за вибором)</p>	
12 клас (35 год, резерв — 2 год)		
11	<p>Тема 11. Споживач на ринку освітніх послуг</p> <p>Типи навчальних закладів. Проблема вибору навчального закладу. Додержання навчальним закладом ліцензійних умов надання освітніх послуг. Особливості бюджетного та контрактного навчання. Підготовка до вступних іспитів. Особливості довузівської підготовки. Приватне репетиторство. Права та обов'язки абітурієнтів і студентів. День відкритих дверей. Пільгові категорії абітурієнтів і студентів. Форми навчання студентів. Світ професій. Працевлаштування. Ринок праці. Влаштування на роботу. Складання резюме та супроводжувальної записки. Підготовка до співбесіди під час влаштування на роботу. Складання трудового договору. Робота Центрів зайнятості. Проблема безробіття. Соціальний захист безробітних.</p> <p>Практикум:</p> <p>- знайомство з умовами та завданнями перевірки додержання навчальним закладом Ліцензійних умов надання освітніх послуг;</p> <p>- знайомство з договором про контрактне навчання;</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє сучасні типи навчальних закладів та форми навчання у них; • уміє заповнювати бланк трудового контракту; скласти резюме, автобіографію; укладати трудовий договір; • аналізує причини диференціації трудових доходів представників різних професій; статистичні дані; умови праці в доступних для учнів професіях за певними параметрами; права та обов'язки студентів і абітурієнтів; • орієнтується у кон'юнктурі ринку праці; • знає права та обов'язки безробітного

	<p>- планування навчальної діяльності в період підготовки до вступних іспитів;</p> <p>- складання резюме та супроводжувальної записки;</p> <p>- складання автобіографії;</p> <p>- складання трудового контракту;</p> <p>- складання трудової угоди;</p> <p>- екскурсії: до вищого навчального закладу, знайомство з формами навчання у ВНЗ, до центру зайнятості</p>	
8	<p>Тема 12. Інтелектуальна власність</p> <p>Інтелектуальна власність. Промислова власність. Наукова та дослідницька діяльність. Раціоналізаторство та винахідництво.</p> <p>Культурне надбання суспільства.</p> <p>Авторське право і суміжні права. Права та обов'язки власників охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності. Комерційна реалізація інтелектуальної власності. Ліцензія як правова форма реалізації виключного права на об'єкт інтелектуальної власності.</p> <p>Система захисту прав інтелектуальної власності та її призначення.</p> <p>Закон України «Про інтелектуальну власність».</p> <p>Практикум:</p> <p>- практична робота «Заповнення листа на право використання інтелектуальної власності»;</p> <p>- практична робота «Підбір прикладів, які б вказували на порушення прав інтелектуальної власності. Надання їм правової оцінки»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначає поняття «інтелектуальна власність», «промислова власність», «авторське право»; • наводить приклади з власного досвіду чи з досвіду знайомих щодо захисту інтелектуальної власності; • аналізує Закон України «Про інтелектуальну власність»; • усвідомлює важливість авторського права на інтелектуальну власність; • оцінює характер порушення прав інтелектуальної власності
5	<p>Тема 13. Органи захисту прав споживачів.</p> <p>Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики</p> <p>Держсанепідемслужба, Державний комітет зі стандартизації, метрології і сертифікації України. Органи захисту</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає органи захисту прав споживачів та їхні функції; • орієнтується в змісті законів

5	<p>прав споживачів при органах місцевого самоврядування. Громадські організації споживачів, їхні функції і повноваження. Звернення громадян до органів захисту прав споживачів. Контроль за діяльністю суб'єктів господарської діяльності. Закони України «Про об'єднання громадян», «Про звернення громадян».</p> <p>Практикум: — екскурсія до територіальних управлінь, держсанепідемслужб, державного комітету зі стандартизації, метрології і сертифікації України, державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, органів захисту прав споживачів (за вибором)</p>	<p>України «Про об'єднання громадян», «Про звернення громадян»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміє оформлювати позовну заяву, скаргу, заяву-претензію, клопотання, акт-претензію, претензію; • оцінює діяльність територіальних управлінь держсанепідем- служб, державного комітету зі стандартизації, метрології і сертифікації України, державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, органів захисту прав споживачів
3	<p>Тема 14. Юридична допомога Види юридичної допомоги. Юридична консультація та процедура звернення. Укладення договору. Якість юридичної допомоги та її оплата.</p> <p>Практикум: - екскурсія до юридичної консультації; - зустріч з юристами; - практична робота «Аналіз якості роботи кількох юридичних фірм та вибір кращої з них»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає види юридичної допомоги; • аналізує якість роботи юридичних фірм; • уміє укласти договір про надання юридичної допомоги
6	<p>Тема 15. Досудовий і судовий захист прав споживачів Досудовий захист споживачів. Суд. Адвокат. Арбітражний суд. Правила звернення до суду. Оскарження рішення суду.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає функції арбітражного суду, правила звернення до нього;

6	<p>Касаційна скарга. Позовна заява. Встановлення розміру і відшкодування моральної шкоди.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Оформлення зразків позовних заяв, скарг, заяв-претензій, клопотань, акт-претензій, претензій»; - практична робота «Порівняльний аналіз судового і поза” судового захисту прав споживачів»; - практична робота «Складання процесуальних документів»; - екскурсія до арбітражного суду або зустріч із працівниками суду 	<ul style="list-style-type: none"> • уміє цивілізовано вирішувати конфліктні ситуації; • складає процесуальні документи; • відстоює власні права споживача
2	Резерв	

10.2. Програма та календарно-тематичне планування

35 год (1 год на тиждень), резерв — 2 год

10.2.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	<p>Тема 1. Вступ. Мета, завдання та значення курсу</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє мету і завдання курсу; • оцінює значення курсу для власного життя; • орієнтується в основних поняттях курсу
2	<p>Тема 2. Історія споживчого руху. Державні і громадські органи захисту прав споживачів Історія виникнення споживчого руху. Всесвітня споживча організація та її вплив на виробництво якісної продукції та захист прав споживачів. ООН про керівні принципи захисту прав споживачів. Конс’юмерський рух у світі.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє основні поняття теми; основні законодавчі документи, які захищають права споживачів; • називає основні державні органи

2	<p>Споживче інтерполо. Міжнародна конференція спілки споживачів. Визнання специфіки прав споживачів у рамках ЄС. Форми об'єднань споживачів</p>	<p>захисту прав споживачів, громадські організації, форми об'єднань споживачів</p>
6	<p>Тема 3. Споживчий рух в Україні Державні і громадські органи захисту прав споживачів, їх роль у просвітницькій інформованості, захисті прав споживачів, формуванні споживчої і правової культури населення, створенні цивілізованих ринкових відносин. Законодавство України у сфері захисту прав споживачів (Конституція України, Цивільний Кодекс України, Закони України «Про захист прав споживачів», «Про підтвердження відповідності», «Про звернення громадян», «Про стандартизацію», Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення», «Про заходи щодо посилення державного захисту прав споживачів», «Про Програму захисту прав споживачів на 2003-2005 роки», Державна Програма захисту прав споживачів на 2006-2010 роки). Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Практикум (за вибором): - практична робота «Ознайомлення з нормативними документами щодо захисту прав споживачів»; - практична робота «Ознайомлення з регіональною Програмою захисту прав споживачів та заходами щодо посилення державного захисту прав споживачів»; - екскурсія до місцевої спілки захисту прав споживачів; - зустріч з представниками громадських організацій захисту прав споживачів</p>	<p>Учень: • знає державні і громадські органи захисту прав споживачів; законодавство України у сфері захисту прав споживачів; функції обласної спілки захисту прав споживачів; • орієнтується в змісті законодавчих документів щодо захисту прав споживачів; • уміє з ними працювати; • аналізує функції державних і громадських організацій захисту прав споживачів; • дискутує з представниками громадських організацій захисту прав споживачів</p>

<p>6</p>	<p>Тема 4. Споживач і його потреби Поняття «споживач». Суверенітет споживачів. Роль споживачів в економічній системі. Права й обов'язки споживачів. Закон України «Про захист прав споживачів». Механізм захисту прав споживачів. Потреби споживачів. Види потреб. Індивідуальні, групові, суспільні потреби. «Піраміда» людських потреб за А. Маслоу. Зміни потреб та причини, що їх породжують. Практикум: - практична робота «Класифікація потреб людини»; - ділова гра «Раціональне споживання»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє роль споживачів у ринкових умовах; • знає права та обов'язки споживачів; • групує потреби за видами; • уміє відстоювати права споживачів; • аналізує Закон України «Про захист прав споживачів»
<p>4</p>	<p>Тема 5. Культура споживчої поведінки Культура як фактор споживчої поведінки. Структура культури: цінності, норми, мова, санкції. Механізм дії культури. Вплив культури на поведінку споживачів. Культурний шок. Психологія споживання. Модель процесу прийняття рішення. Поведінка в процесі прийняття рішення. Самоменеджмент у діяльності споживачів. Раціональне споживання і норма споживання. Споживання і збереження. Споживча культура і споживчі смаки. Практикум: - практична робота «Розв'язання життєвих ситуацій, які можуть спричинити культурний шок»</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття «культура», «цінності», «норми», «мова», «санкції»; • встановлює норму раціонального споживання; • аналізує основні компоненти культури споживання
<p>4</p>	<p>Тема 6. «Зелене» споживання Людина і навколишнє середовище. Право споживачів на чисте і здорове навколишнє середовище. «Зелене» споживання як один із найефективніших шляхів вирішення глобальних екологічних проблем людства. Обов'язки громадян у галузі охорони навколиш-</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає екологічні права та обов'язки громадян та їх гарантії; • орієнтується в змісті законів України «Про охорону навколишнього

4	<p>нього середовища. Способи впливу на навколишнє середовище через споживчу поведінку. Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення». Екологічна культура споживачів.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Ознайомлення з нормативними документами Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення»; - практична робота «Розробка правил поведінки екологічно грамотного споживача» 	<p>природного середовища», «Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • аналізує способи впливу на навколишнє середовище через споживчу поведінку; • дотримується правил поведінки екологічно грамотного споживача
7	<p>Тема 7. Джерела інформації для споживачів</p> <p>Право споживачів на інформацію, її достовірність та повноту. Способи доведення інформації до споживачів (супровідна документація, етикетка, маркування, використання символів, упаковка тощо). Поняття про рекламу як одне із найвпливовіших джерел інформації про товари та послуги. Види реклами. Переваги і недоліки реклами. Законодавчі акти, пов'язані з регулюванням реклами (Закони України «Про рекламу», «Про інформацію»). Антиреклама. Особливості рекламування лікарських засобів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, зброї. Реклама послуг. Друковані джерела інформації. Інтернет-видання.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ділова гра «Рекламний агент»; - практична робота «Аналіз норматив- 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає джерела інформації для споживачів; • розуміє роль та значення реклами у житті суспільства, оцінює та раціонально використовує джерела інформації для споживачів; • уміє протистояти впливу реклами, критично ставитися до неї; • складає рекламні оголошення, проспекти; • називає види реклами, особливості рекламування деяких видів товарів

	них документів, що стосуються захисту прав споживачів»; - практична робота «Розробка і презентація рекламного проспекту «Моя школа»»; - практична робота «Підбір рекламної продукції та її оцінка»	
3	Тема 8. Гроші як універсальний засіб обміну Роль грошей у житті споживачів. Види грошей. Ділові і цінні папери: чеки, облігації, векселі, сертифікати, акції, пластикові картки. Встановлення цін на товари і послуги. Ціноутворення. Знижки та їх види. Уміння купувати дешевше. Купівля валют. Курси валют. Обмін валют. Обмінні пункти. Небезпека купівлі валюти «з рук». Практикум: - практична робота «Розрахунок курсу валют»; - екскурсія до банківських пунктів обміну валют	Учень: • визначає роль грошей у житті споживачів; • розрізняє цінні папери, чеки, облігації, векселі, сертифікати, акції; • знає елементи захисту банкнот; механізм встановлення цін на товари і послуги; види знижок; • розраховує курси валют; • аналізує чинники ціноутворення
2	Резерв	

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Тема 1. Вступ		1
1	Мета, завдання та значення курсу	1
Тема 2. Історія споживчого руху. Державні і громадські органи захисту прав споживачів		2
2	Історія виникнення і становлення споживчого руху	1
3	Державні і громадські органи захисту прав споживачів	1
Тема 3. Споживчий рух в Україні		6
4	Історія споживчого руху в Україні	1
5	Законодавство України у сфері захисту прав споживачів	1

6	Адаптація споживчого законодавства України до законодавства Європейського Союзу	1
7	Практична робота «Ознайомлення з нормативними документами щодо захисту прав споживачів»	1
8	Практична робота «Ознайомлення з регіональною Програмою захисту прав споживачів та заходами щодо посилення державного захисту прав споживачів»	1
9	Екскурсія до місцевої спілки захисту прав споживачів (зустріч із представниками громадських організацій захисту прав споживачів)	1
Тема 4. Споживач і його потреби		6
10, 11	Споживач. Суверенітет споживачів. Права та обов'язки споживачів	2
12, 13	Потреби споживачів. Види потреб. «Піраміда» людських потреб за Маслоу	2
14	Практична робота «Класифікація потреб людини»	1
15	Практична робота «Раціональне споживання»	1
Тема 5. Культура споживчої поведінки		4
16	Культура як фактор споживчої поведінки. Структура культури	1
17, 18	Механізм дії культури. Культурний шок. Поведінка в процесі прийняття рішення	1
19	Практична робота «Розв'язання життєвих ситуацій, які можуть спричинити «культурний шок»	1
Тема 6. «Зелене споживання»		4
20	Людина й навколишнє середовище. Право споживачів на чисте й здорове навколишнє середовище	1
21	«Зелене» споживання як один із найефективніших шляхів розв'язання глобальних екологічних проблем людства	1
22	Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього середовища. Практична робота «Розробка правил поведінки екологічно грамотного споживача»	1
23	Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення»	1
Тема 7. Джерела інформації для споживачів		7

24	Право споживачів на інформацію, її достовірність та повноту. Способи доведення інформації до споживачів	1
25	Поняття про рекламу як одного з найвпливовіших джерел інформації про товари та послуги. Види реклами. Переваги і недоліки реклами. Ділова гра «Рекламний агент»	1
26	Законодавчі акти, пов'язані з регулюванням реклами (Закони України «Про рекламу», «Про інформацію»). Практична робота «Аналіз нормативних документів, що стосуються захисту прав споживачів»	1
27	Антиреклама. Особливості рекламування лікарських засобів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, зброї. Реклама послуг	1
28	Друковані джерела інформації. Інтернет-видання. Практична робота «Підбір рекламної продукції та її оцінка»	1
29	Практична робота «Розробка і презентація рекламного проспекту “Моя школа”»	1
30	Урок узагальнення знань	1
Тема 8. Гроші як універсальний засіб обміну		3
31	Роль грошей у житті споживачів. Види грошей. Ділові і цінні папери: чеки, облігації, векселі, сертифікати, акції, пластикові картки	1
32	Встановлення цін на товари і послуги. Ціноутворення. Знижки та їх види. Уміння купувати дешевше. Екскурсія до банківських пунктів обміну валют	1
33	Купівля валют. Курси валют. Обмін валют. Обмінні пункти. Небезпека купівлі валюти «з рук». Практична робота «Розрахунок курсу валют»	1
34, 35	Резерв часу	2

11. ОСНОВИ СПОЖИВЧИХ ЗНАТЬ

Навчально-методичні матеріали для 11 класу

11.1. Програма та календарно-тематичне планування

35 год (1 год на тиждень), резерв – 2 год

11.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
19	<p>Тема 9. Торговельне обслуговування та права споживачів під час купівлі товарів</p> <p>Поняття «торговельне обслуговування». Права й обов'язки споживачів у процесі торговельного обслуговування.</p> <p>Ознайомлення з товарами, отримання інформації про товар.</p> <p>Поняття про сертифікат. Сертифікація продукції. Маркування, види маркування товарів. Символи на етикетках, упаковках, вкладках, їх значення. Товарні знаки, їх види та значення.</p> <p>Штриховий код. Різновиди систем кодування. Коди країн EAN. Товарні цінники, їх зміст. Перевірка якості, комплектності, безпеки і ваги.</p> <p>Демонстрація способів правильного і безпечного використання товарів.</p> <p>Упаковка товару.</p> <p>Контроль за торговим обслуговуванням. Розрахунок з покупцем. Особливості реалізації продукції поза торговими приміщеннями.</p> <p>Особливості купівлі продуктів харчування. Терміни й умови зберігання і продажу продуктів харчування.</p> <p>Індекс Е. Харчові добавки. Класифікація харчових добавок.</p> <p>Продаж непродовольчих товарів.</p> <p>Міжнародні стандарти розмірів одягу.</p> <p>Якість товару. Види недоліків. Гарантійний термін. Особливості продажу</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • орієнтується в системі штрих-кодів країн EAN; в міжнародній системі стандартизації товарів; • уміє знаходити та користуватися інформацією про товар; перевіряти міру і вагу товарів; писати позовну заяву; оформлювати договір купівлі-продажу; робити свідомий вибір способу купівлі товарів; • визначає якість товарів; • аналізує інформацію про товар; • оцінює упаковку товару; • використовує на практиці інформацію про харчові добавки (індекс Е), шкідливі речовини; • знає основні терміни та поняття теми: «торговельне обслуговування»,

	<p>товарів: у кредит; поштою, Інтернет-торгівля. Переваги і недоліки вказаних видів продажу.</p> <p>Правове регулювання якості та безпеки продукції. Нормативні документи зі стандартизації. Закон України «Про стандартизацію».</p> <p>Право споживачів на обмін товару належної якості. Повернення товару належної якості.</p> <p>Права споживачів у випадку придбання неякісного товару.</p> <p>Права споживачів у разі придбання товарів, які мають несуттєві недоліки.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Аналіз достовірності та повноти інформації, вказаної на ярликах і цінниках продовольчих і промислових товарів»; - практична робота «Перевірка якості товару й ознайомлення із супутньою документацією»; - практична робота «Товарне маркування (товарний знак, знак відповідності, екологічний знак, знак нагород)»; - практична робота «Перевірка міри і ваги товарів»; - практична робота «Заповнення зразка позовної заяви»; - практична робота «Оформлення договору купівлі-продажу»; <p>практична робота «Розроблення «неписаних правил», які б допомогли покупцю попередити порушення його прав»</p>	<p>«сертифікат відповідності», «штриховий код», «індекс Е», «гарантійний термін», «термін придатності товару», «термін служби»; порядок пред'явлення вимог споживачем;</p> <ul style="list-style-type: none"> • відстоює власні права споживача
14	<p>Тема 10. Поведінка споживачів під час виконання робіт і надання послуг</p> <p>Поняття про «службу побуту». Правила побутового обслуговування населення. Поведінка споживачів у хімічній, ремонтній майстерні, ательє.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає установи служби побуту, правила побутового обслуговування населення; порядок

<p>14</p>	<p>Договір про виконання робіт і надання послуг. Правила укладання договору. Терміни виконання робіт (послуг). Встановлення якості та недоліків виконаних робіт. Умови виконання робіт із матеріалів виконавця і замовника.</p> <p>Фінансові послуги. Банки. Страхування вкладів.</p> <p>Заощадження та їх види.</p> <p>Кредитні відносини. Основні форми кредиту: комерційний, банківський, споживчий, державний, міжнародний, іпотечний.</p> <p>Договір споживчого кредиту. Форми й умови договору споживчого кредиту.</p> <p>Суми споживчого кредиту. Право дострокового повернення, погашення кредиту.</p> <p>Порядок користування комунальними послугами. Права й обов'язки споживачів і виконавця послуг. Що повинен знати споживач про користування радіо, телефоном, Інтернетом.</p> <p>Страхові послуги, страхові компанії, страхування.</p> <p>Послуги установ охорони здоров'я.</p> <p>Медичні послуги.</p> <p>Нотаріальні послуги.</p> <p>Туристичні послуги. Права пасажирів і туристів. Купівля квитків. Перевезення багажу. Готельні послуги.</p> <p>Практикум</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Складання акту-претензії щодо якості наданих послуг»; - практична робота «Оплата комунальних послуг»; - практична робота «Вирішення практичних ситуацій і задач»; 	<p>користування комунальними та телекомунікаційними (радіо, телефон, Інтернет) послугами та порядок сплати за них;</p> <ul style="list-style-type: none"> • дотримується правил поведінки споживачів у хімчистці, ремонтній майстерні, ателье та ін.; • розраховує вартість кредиту на придбання товарів; розв'язує практичні задачі та вирішує життєві ситуації, які стосуються поведінки споживачів
------------------	--	---

	<p>– практична робота «Оформлення договору споживчого кредиту»;</p> <p>– практична робота «Розроблення угоди між замовником і підрядчиком про якість виконаних робіт (надання послуг), передбачивши способи захисту прав обох сторін»;</p> <p>– екскурсія до Будинку побуту; до банківської установи, страхової компанії, туристичної фірми, медичного закладу (за вибором)</p>
2	Резерв

11.1.2. Календарно-тематичне планування

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Тема 9. Торговельне обслуговування та права споживачів під час купівлі товарів		19
1	Поняття «торговельне обслуговування». Права й обов'язки споживачів у процесі торговельного обслуговування	1
2	Практична робота «Оформлення договору купівлі)продажу»	1
3	Ознайомлення з товарами, отримання інформації про товар	1
4	Поняття про сертифікат. Сертифікація продукції	1
5	Маркування, види маркування товарів. Символи на етикетках, упаковках, вкладках, їх значення. Товарні знаки, їх види та значення. Практична робота «Товарне маркування (товарний знак, знак відповідності, екологічний знак, знак нагород)»	1
6	Штриховий код. Різновиди систем кодування. Коди країн EAN	1
7	Товарні цінники, їх зміст. Практична робота «Аналіз достовірності та повноти інформації, вказаної на ярликах і цінниках продовольчих та промислових товарів»	1
8	Перевірка якості, комплектності, безпеки і ваги товару. Демонстрація способів правильного і безпечного використання товарів	1
9	Контроль за торговим обслуговуванням. Розрахунок з покупцем. Упаковка товарів. Практична робота «Перевірка міри й ваги товарів»	1

10	Особливості купівлі продуктів харчування. Терміни й умови зберігання і продажу продуктів харчування	1
11	Індекс Е. Харчові добавки. Класифікація харчових добавок	1
12	Продаж непродовольчих товарів. Міжнародні стандарти розмірів одягу	1
13	Якість товару. Види недоліків. Гарантійний термін. Практична робота «Перевірка якості товару й ознайомлення із супутньою документацією»	1
14	Особливості продажу товарів у кредит	1
15	Особливості продажу товарів: у кредит; через Інтернет, за зразками та катало) гами. Переваги і недоліки вказаних видів продажу	1
16	Правове регулювання якості та безпеки продукції. Нормативні документи зі стандартизації. Закон України «Про стандартизацію»	1
17	Право споживачів на обмін товару належної якості. Повернення товару належної якості	1
18	Права споживачів у випадку придбання неякісного товару. Права споживачів у разі придбання товарів, які мають несуттєві недоліки	1
19	Практична робота «Розроблення «неписаних правил», які б допомогли покупцю попередити порушення його прав»	1
Тема 10. Поведінка споживачів під час виконання робіт і надання послуг		14
20	Поняття про службу побуту. Правила побутового обслуговування населення	1
21	Договір про виконання робіт і надання послуг	1
22	Фінансові послуги. Практична робота «Оформлення договору на отримання фінансової послуги»	1
23	Банки. Страхування вкладів. Екскурсія до банку	1
24	Кредитні відносини. Практична робота «Оформлення договору споживчого кредиту»	1
25	Порядок користування комунальними послугами. Практична робота «Складання акту претензії щодо якості наданих послуг». Практична робота «Оплата комунальних послуг»	1

26	Споживач на ринку телекомунікаційних послуг	1
27	Послуги мобільного зв'язку	1
28	Страхові послуги. Страхові компанії. Страхування	1
29	Нотаріальні послуги	1
30	Послуги установ охорони здоров'я. Платні медичні послуги	1
31	Права пасажирів. Купівля квитків на транспорт, перевезення багажу	1
32	Туристичні послуги, права туристів	1
33	Готельні послуги. Екскурсія до Будинку побуту, банківської установи, страхової компанії, туристичної фірми, медичного закладу (на вибір)	1
Резерв часу		2

12. ОСНОВИ СПОЖИВЧИХ ЗНАТЬ

Навчально-методичні матеріали для 12 класу

12.1. Програма та календарно-тематичне планування

35 год (1 год на тиждень), резерв — 2 год

12.1.1. Програма

К-ть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
11	<p>Тема 11. Споживач на ринку освітніх послуг</p> <p>Типи навчальних закладів. Проблема вибору навчального закладу. Додержання навчальним закладом ліцензійних умов надання освітніх послуг. Особливості бюджетного та контрактного навчання. Вступ до вищих навчальних закладів. Права й обов'язки абітурієнтів і студентів. День відкритих дверей. Пільгові категорії абітурієнтів і студентів. Форми навчання студентів. Світ професій. Працевлаштування. Ринок праці. Влаштування на роботу. Складання резюме та супроводжувальної записки. Підготовка до співбесіди під час влаштування на роботу.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє сучасні типи навчальних закладів і форми навчання у них; • уміє заповнювати бланк трудового контракту; складати резюме, автобіографію; укладати трудовий договір; • аналізує причини диференціації трудових доходів представників різних професій; статистичні дані; умови праці в доступних для учнів професіях за певними параметрами;

<p>11</p>	<p>Складання трудового договору. Робота Центрів зайнятості. Проблема безробіття. Соціальний захист безробітних.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> — ознайомлення з умовами та завданнями перевірки додержання навчальним закладом Ліцензійних умов надання освітніх послуг; — ознайомлення з договором про контрактне навчання; — планування навчальної діяльності в період підготовки до зовнішнього тестування; — складання резюме та супроводжувальної записки; — складання автобіографії; — складання трудового контракту; — складання трудової угоди; — екскурсії: до вищого навчального закладу, ознайомлення з формами навчання у ВНЗ. До центру зайнятості 	<p>права та обов'язки студентів і абітурієнтів;</p> <ul style="list-style-type: none"> • орієнтується в кон'юнктурі ринку праці; знає права й обов'язки безробітного
<p>8</p>	<p>Тема 12. Інтелектуальна власність</p> <p>Інтелектуальна власність. Промислова власність. Наукова та дослідницька діяльність. Раціоналізаторство та винахідництво. Культурне надбання суспільства. Авторське право і суміжні права. Права й обов'язки власників охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності. Комерційна реалізація інтелектуальної власності. Ліцензія як правова форма реалізації виключного права на об'єкт інтелектуальної власності. Система захисту прав інтелектуальної власності та її призначення.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначає поняття «інтелектуальна власність», «промислова власність», «авторське право»; • наводить приклади з власного досвіду чи з досвіду знайомих щодо захисту інтелектуальної власності; • аналізує Закон України «Про інтелектуальну власність»; • усвідомлює важливість авторського права на інтелектуальну власність;

8	<p>Закон України «Про інтелектуальну власність».</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Заповнення листа на право використання інтелектуальної власності»; - практична робота «Підбір прикладів, які б вказували на порушення прав інтелектуальної власності. Надання цим фактам правової оцінки» 	<ul style="list-style-type: none"> • оцінює характер порушення прав інтелектуальної власності
5	<p>Тема 13. Органи захисту прав споживачів, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики</p> <p>Держсанепідемслужба, Державний комітет зі стандартизації, метрології і сертифікації України. Органи захисту прав споживачів при органах місцевого самоврядування. Громадські організації споживачів, їхні функції і повноваження. Звернення громадян до органів захисту прав споживачів. Контроль за діяльністю суб'єктів господарської діяльності. Закони України «Про об'єднання громадян», «Про звернення громадян».</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - екскурсія до територіальних управлінь, держ-санепідемслужб, державного комітету зі стандартизації, метрології і сертифікації України, державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, органів захисту 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає органи захисту прав споживачів та їхні функції; • орієнтується в змісті законів України «Про об'єднання громадян», «Про звернення громадян»; • уміє оформляти позовну заяву, скаргу, заяву-претензію, клопотання, акт-претензію, претензію; • оцінює діяльність територіальних управлінь держсанепідемслужб, державного комітету зі стандартизації, метрології і сертифікації України, державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, органів захисту прав споживачів
3	<p>Тема 14. Юридична допомога</p> <p>Види юридичної допомоги. Юридична консультація та процедура</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає види юридичної допомоги;

	<p>звернення. Укладення договору. Якість юридичної допомоги та її оплата.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - екскурсія до юридичної консультації; зустріч з юристами; - практична робота «Як правильно обрати юридичну консультацію для отримання юридичної послуги» 	<ul style="list-style-type: none"> • аналізує якість роботи юридичних фірм; • уміє укласти договір на надання юридичної допомоги
6	<p>Тема 15. Досудовий і судовий захист прав споживачів</p> <p>Досудовий захист споживачів. Суд. Адвокат. Арбітражний суд. Правила звернення до суду. Оскарження рішення суду. Касаційна скарга. Позовна заява. Встановлення розміру і відшкодування моральної шкоди.</p> <p>Практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> - практична робота «Оформлення зразків позовних заяв, скарг, заяв-претензій тощо»; - практична робота «Складання процесуальних документів»; - практична робота «Порівняльний аналіз судового і позасудового захисту прав споживачів»; - екскурсія до господарського суду, адвокатури або зустріч із працівниками суду 	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає функції арбітражного суду, правила звернення до нього; • уміє цивілізовано вирішувати конфліктні ситуації; • складає процесуальні документи; • відстоює власні права споживачів
2	Резерв	

11.1.2. Календарно-тематичне планування

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Тема 11. Вступ		11
1-2	Типи навчальних закладів. Проблема вибору навчального закладу. Додержання навчальним закладом Ліцензійних умов надання освітніх послуг. Особливості бюджетного та контрактного навчання. Ознайомлення з договором про контрактне навчання. <i>Практичні роботи</i> «Ознайомлення з умовами та завданнями перевірки додержання навчальним закладом Ліцензійних умов надання освітніх послуг», «Ознайомлення з договором про контрактне навчання»	2
3-4	Вступ до вищих навчальних закладів. <i>Практична робота</i> «Планування навчальної діяльності в період підготовки до вступних іспитів»	2
5-6	Права й обов'язки абітурієнтів і студентів. День відкритих дверей. Екскурсія до вищого навчального закладу. Ознайомлення з формами навчання. <i>Практична робота</i> «Екскурсія до вищого навчального закладу. Ознайомлення з формами навчання»	2
7-8	Світ професій. Працевлаштування. Складання резюме та супроводжувальної записки. Підготовка до співбесіди під час влаштування на роботу. <i>Практична робота</i> «Складання резюме, супроводжувальної записки, автобіографії»	2
9-10	Робота Центрів зайнятості. Екскурсія до місцевого центру зайнятості. Ознайомлення з ринком праці (на прикладі вашого міста, району). Складання трудового контракту. Складання трудової угоди. <i>Практична робота</i> «Екскурсія до центру зайнятості»	2
11	Проблема безробіття. Соціальний захист безробітних	1
Тема 12. Інтелектуальна власність		8
12-13	Промислова власність. Наукова та дослідницька діяльність. Раціоналізаторство та винахідництво	2
14-15	Авторське право і суміжні права. Права й обов'язки власників охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності. <i>Практична робота</i> «Складання списку посилань на використані ресурси Інтернету»	2

16-17	Система захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті. <i>Практична робота</i> «Заповнення листа на право використання інтелектуальної власності»	2
18-19	Реєстрація авторського права. Ліцензія як правова форма реалізації виключного права на об'єкт інтелектуальної власності. <i>Практична робота</i> «Підбір прикладів, які б указували на порушення прав інтелектуальної власності. Надання цим фактам правової оцінки»	2
Тема 13. Органи захисту прав споживачів		5
20	Державні органи із захисту прав споживачів. Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики	1
21-22	Держсанепідемслужба, Державний комітет зі стандартизації, метрології і сертифікації України	2
23	Органи захисту прав споживачів при органах місцевого самоврядування. Громадські організації споживачів, їхні функції і повноваження	1
24	Звернення громадян до органів захисту прав споживачів. Контроль за діяльністю суб'єктів господарської діяльності	1
Тема 14. Юридична допомога		3
25	Види юридичної допомоги. Юридична консультація та процедура звернення	1
26	Укладення договору. Якість юридичної допомоги та її оплата. <i>Практична робота</i> «Екскурсія до юридичної консультації»	1
27	<i>Практична робота</i> «Як правильно обрати юридичну консультацію для отримання юридичної послуги»	1
Тема 15. Досудовий і судовий захист прав споживачів		6
28	Досудовий захист споживачів. <i>Практична робота</i> «Оформлення зразків заяв, скарг, заяв-претензій тощо»	1
29	Суд. Адвокат. Господарський суд. Правила звернення до суду. <i>Практична робота</i> «Складання процесуальних документів»	1
30	Встановлення розміру і відшкодування моральної шкоди	1
31-32	Оскарження рішення суду. Касаційна скарга. <i>Практична робота</i> «Порівняльний аналіз досудового і судового захисту прав споживача»	2
33	<i>Практична робота</i> «Екскурсія до господарського суду, адвокатури або зустріч із працівниками суду»	1
34-35	Резерв	2